

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Páni z Pernštejna a rozvoj Pardubic za jejich vlády
The lords of Pernštejn and the development of Pardubice during their reign

Tereza Blažková

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Mikulec, CSc.
Studijní program: Specializace v pedagogice (B7507)
Studijní obor: B ČJ-D (7507R037, 7507R038)

2022

Odevzdáním této bakalářské práce na téma páni z Pernštejna a rozvoj Pardubic za jejich vlády potvrzují, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzují, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 11. 7. 2022

.....
podpis

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucímu mé bakalářské práce prof. PhDr. Jiřímu Mikulcovi, CSc. za odborné rady, věcné připomínky, ochotu a vstřícný přístup během zpracování této práce.

ABSTRAKT

Tato bakalářská práce je zaměřena na tři generace pánů z Pernštejna, Pardubice a nastupující renesanci. Sleduje období vlády rodu nad Pardubicemi (1491–1560). Přibližuje, proč byla pro město tato éra zásadní. Zachycuje rozhodující momenty stavebního vývoje a přeměnu nevelkého středověkého města v reprezentativní sídlo mocného a váženého rodu. Vytváří ucelený obraz vztahu Pernštejnů k renesanci a přes jejich stavební a umělecké aktivity nastiňuje nástup tehdy nového slohu v Pardubicích.

Ukázalo se, že na třech pokoleních pánů z Pernštejna se odrážejí změny v kulturním prostředí a životním stylu tehdejší bohaté šlechty. Vilém z Pernštejna (1438–1521) je představitelem přechodu středověkých rytířů k vizionářům moderní éry, kteří pomalu začínali přejímat renesanci a humanismus. Jeho synové Jan z Pernštejna (1487–1548) a Vojtěch z Pernštejna (1490–1534) spadali už do generace, která chápala tyto estetické a kulturní hodnoty jako nezbytnou součást dobové reprezentace a přijala je za své. Jaroslav z Pernštejna (1528–1560), Vratislav z Pernštejna (1530–1582) a Vojtěch z Pernštejna (1532–1561) byli opravdoví renesanční kavalíři. Za jejich života, s největší intenzitou od počátku druhé poloviny 16. století, nastala doba největšího vlivu habsburského dvorského prostředí i přímých podnětů ze zahraničních cest. Díky tomu se také masivně rozmohla renesance v Čechách.

Mimo studia sekundární literatury čerpám informace ze zpřístupněných historických písemných pramenů v edicích. Práci doplňuji o vlastní fotografie pořízené při návštěvách míst spjatých s výkladem.

KLÍČOVÁ SLOVA

Páni z Pernštejna, Pardubice, renesance

ABSTRAKT

This bachelor's thesis focuses on the three generations of the lords of Pernštejn, Pardubice and the emerging Renaissance. It follows the period of the Pernštejn rule over Pardubice (1491–1560). It explains why this era was crucial for the city. It depicts the decisive moments of building development and the transformation of a small medieval town into a representative seat of a powerful and respected family. It creates a comprehensive picture of the Pernštejn family's relationship to the Renaissance and outlines the emergence of the new style in Pardubice through their building and artistic activities.

The three generations of the lords of Pernštejn reflect the changes in the cultural environment and lifestyle of the wealthy nobility of the time. William of Pernštejn (1438-1521) represents the transition of medieval knights to the visionaries of the modern era, who were slowly beginning to embrace the Renaissance and humanism. His sons Jan of Pernštejn (1487-1548) and Vojtěch of Pernštejn (1490-1534) belonged to the generation that understood these aesthetic and cultural values as an essential part of contemporary representation and adopted them as their own. Jaroslav of Pernštejn (1528-1560), Vratislav of Pernštejn (1530-1582) and Vojtěch of Pernštejn (1532-1561) were true Renaissance cavaliers. During their lifetime, with the greatest intensity since the beginning of the second half of the 16th century, was the time of the greatest influence of the Habsburg court environment and direct impulses from foreign travels. This also led to the massive growth of the Renaissance in Bohemia.

The information is drawn from secondary literature and from historical written sources available in editions. I supplement the work with my own photographs taken during visits to places connected with the interpretation.

KEYWORDS:

Lords of Pernštejn, Pardubice, Renaissance

Obsah

Úvod.....	7
1. Možnosti studia pánů z Pernštejna a renesance v Pardubicích.....	8
2. Stručný nástin historie Pardubic před příchodem Pernštejnů.....	11
3. Rod pánů z Pernštejna.....	14
4. Proměna Pardubic na reprezentativní sídlo aristokrata.....	23
4. 1. Pozdně gotická fáze výstavby pardubického zámku.....	24
4. 2. Pozdně gotické město.....	26
5. Renaissance.....	33
5. 1. Šíření renesance do Čech.....	34
6. Proměna Pardubic z pozdně gotického města na renesanční.....	39
7. Vztah jednotlivých generací pánů z Pernštejna k renesanci.....	44
7. 1. Vilém z Pernštejna (1438–1521).....	44
7. 2. Jan z Pernštejna (1487–1548) a Vojtěch z Pernštejna (1490–1534).....	45
7. 3. Jaroslav z Pernštejna (1528–1560), Vratislav z Pernštejna (1530–1582) a Vojtěch z Pernštejna (1532–1561).....	47
Závěr.....	50
Seznam použitých informačních zdrojů.....	53
Obrazová příloha.....	56

Úvod

Dne 8. dubna 2021 uplynulo půl tisíciletí od smrti Viléma z Pernštejna. Výročí podnítilo kulturní kampaň, která si vzala za cíl oslavit a připomenout význam Pernštejnů pro celý region a s nimi spojenou renesanční tradici. Za tímto účelem vznikl projekt s názvem „500 let renesance ve východních Čechách“, na jehož vzniku a zajištění se podílela řada institucí - Pardubický kraj, město Pardubice se svými kulturními institucemi, Národní památkový ústav, Univerzita Pardubice a další organizace. Nejvíce akcí se odehrálo v roce 2021. Připomínání Pernštejnů a renesance pokračuje však i nadále. Událostí sezóny 2022 bude otevření stálé expozice Východočeského muzea v Pardubicích, která nese pojmenování Pernštejnská rezidence – nejstarší renesance v Čechách.¹

Zvolené téma mé bakalářské práce úzce souvisí se stejnojmenným katalogem programu „500 let renesance ve východních Čechách“,² který vyšel k této příležitosti, neboť ve mně jako v zájemci o historii svého rodného města vyvolal po dočtení spoustu dotazů, které by mohly napadnout i ostatní Pardubičany. Přímé a uspokojivé odpovědi na některé mé otázky se mi nepodařilo najít ani v odborné regionální literatuře. To je důvod, proč jsem se rozhodla napsat tuto bakalářskou práci, ve které bych ráda objasnila následující otázky: Proč je jméno Viléma z Pernštejna spojováno s renesancí, když vystavěl město v pozdně gotickém stylu? Kde se jednotliví Pernštejnové setkali s tímto, tehdy novým, slohem? Jaký k němu zaujali postoj? Promítl se jejich vztah k renesanci do podoby Pardubic? Jak se pozdně gotické Pardubice převlékly do modernější slohové podoby? Za vlády kterého z Pernštejnů proběhl největší rozmach renesance ve městě? Jestliže hlavní éra rozmachu nové kultury v zemích Koruny české nastala za života Janových synů, proč se tedy už neodrazila v Pardubicích?

Práce sleduje jednotlivé etapy výstavby Pardubic za vlády Pernštejnů (1491–1560). Jejím záměrem je nejen ukázat význam tohoto rodu pro město na základě fundátorských aktivit jeho členů, ale také zachytit na těchto stavebních počinech nástup renesance. Hlavním cílem bylo zjistit, jaký postoj k renesanci zaujali jednotlivci ze tří generací pánů z Pernštejna, kteří pobývali v Pardubicích, kde se s ní seznámili, a jestli se jejich vztah k renesanci nějakým způsobem odrazil v Pardubicích.

¹ <https://vilem500.cz/o-akci/> — (náhled 14. 6. 2022).

² Zuzana NOVÁKOVÁ a kol., *500 let renesance ve východních Čechách*, Pardubice 2021.

1. Možnosti studia pánů z Pernštejna a renesance v Pardubicích

Zájem o Pernštejny má velmi staré kořeny. Tento významný rod vzbuzoval pozornost již u svých současníků.³ Autorům starší historiografie neunikl ani jeho význam pro Pardubice, například Pavel Stránský zmiňuje ve svém spisu – *O státě českém*⁴ z roku 1643 přísloví: „... *Stkví se jako Pardubice ...*“, které se rozšířilo v Čechách po nové výstavbě Pardubic Vilémem z Pernštejna po požáru v roce 1507. Osobnost tohoto muže vyzdvihl v *Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě* zakladatel české moderní historiografie František Palacký, který ho zde velmi pochvalně hodnotil a dodal, že: „... *pan Vilém z Pernšteina byl jeden z těch vzácných zjevův v historii české, kteří čím dál bedlivěji skoumání jsou, tím mocnějšího nabývají půvabu ...*“.⁵ Na začátku vědeckého bádání zaměřeného na stavební a umělecké památky stojí obdivuhodná syntéza Augusta Sedláčka – *Hrady, zámky a tvrze Království českého*.⁶ V prvním díle se zmiňuje také o pardubickému zámku. V první polovině 20. století se regionálními dějinami Pardubic zabýval jeden z Gollových žáků – Josef Sakař, jehož jméno je neodmyslitelně spjato s objemným dílem – *Dějiny Pardubic nad Labem*,⁷ které vycházelo v jednotlivých svazcích patnáct let od roku 1920. Jeho rozsáhlý výzkum pramenů přinesl první kompletní představu o perňštejnském období. V roce 1990 se František Šebek zasloužil o vydání kolektivní práce *Dějiny Pardubic I.*,⁸ které jsou vedeny od pravěku až do Českého stavovského povstání. Rodem pánů z Pernštejna se v současnosti zabývá pardubický historik Petr Vorel, který navázal na zájem o tento rod a podařilo se mu zasadit jeho význam do českých, moravských i evropských souvislostí. Ve své monografii *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy* dal syntetickou podobu výzkumu, který probíhal v uplynulých desetiletích.⁹

³ Přehled historiografie týkající se Pernštejnů od renesance až do 20. století předložil Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Českomoravský rod v zrcadle staletí*. Pardubice 1993.

⁴ Pavel STRÁNSKÝ, *O státě českém*, Praha 1946, s. 28.

⁵ František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Díl V., Praha 1927, s. 223.

⁶ August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého*. Díl I., Praha 1882.

⁷ Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem*. Díl I.–V. Pardubice 1920–1935.

⁸ František ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, Pardubice 1990.

⁹ Ve své recenzi takto charakterizuje uvedenou knihu Vladimír HRUBÝ, *Petr Vorel, Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, in: *Průzkumy památek* 1, 2000, s. 112–117, zde s. 112. - Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu erbu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 2012.

Pro prvotní orientaci v dějinách architektury je vhodná popularizační práce *Slovník návštěvníků památek*¹⁰ od Jaroslava Herouta, kde jsou uvedeny základní informace o stylech a nejrůznější slohové detaily, které jsou navíc doprovázeny jasnými obrázky. Z uměleckohistorické literatury jsem využila publikaci historika umění Vladimíra Hrubého – *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491–1548*,¹¹ která se věnuje sochařství a výtvarnému umění v Pardubicích za dob Pernštejnů. Dalším významným dílem pro mou práci se stala *Architektura české renesance*,¹² která je syntetickou prací o renesanční architektuře v Čechách a na Moravě. Autorka Eva Šamánková zde pojednává i o perňštejnských stavbách pozdní gotiky a rané renesance. Sleduje také jejich orientaci na italskou i středoevropskou renesanci. Ivan Muchka v průvodci po renesančních architektonických památkách České republiky představuje nejvýznamnější a nejcharakterističtější příklady tohoto slohu, které se u nás dochovaly a podchycuje určité obecnější znaky staveb souvisejících s danou epochou.¹³

Kromě knižních monografií byly pro mě důležité i studie zabývající se dějinami tohoto města. Především bych chtěla zmínit ty od Petra Vorla, které mě seznámily se zrodem a životem na raně novověkém aristokratickém dvoře v Pardubicích a poté i s jeho zánikem.¹⁴ Za účelem poznání počátků města jsem využila příspěvek Martina Ježka – *O poloze vsi „Pordobic“*¹⁵ ve Východočeském sborníku historickém, ve kterém na základě výsledků archeologického výzkumu objasňuje jeho vývoj. Dalším zdrojem mého poznání byla práce Josefa Války – *Politika a nadkonfesijní křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna*,¹⁶ v níž podal charakteristiku politického a náboženského myšlení těchto dvou významných Pernštejnů.

Pokud jde o hmotné prameny, výchozí zdroj poznání při zkoumání raně novověkých Pardubic představují velmi dobře zachovalé stavební počiny a umělecká díla z této doby. Pro můj pohled na město byl důležitý pardubický zámek s opevněním (viz obrazová příloha, č. 1, č. 4), malby, zbytky systému vodních kanálů, vysoký počet původně pozdně gotických a raně

¹⁰ Jaroslav HEROUT, *Slabikář návštěvníků památek*, Praha 2011.

¹¹ Vladimír HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích*, Pardubice 2003.

¹² Eva ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, Praha 1961

¹³ Ivan MUCHKA, *Architektura renesanční*, Praha 2001, s. 9.

¹⁴ Petr VOREL, *Život na dvoře Viléma z Pernštejna*, in: *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, České Budějovice 1999, s. 331–360 – Petr VOREL, *Zánik aristokratického dvora pánů z Pernštejna v Pardubicích v roce 1550*, in: *Poddanská města v systému patrimoniální správy*, Ústí nad Orlicí 1996, s. 70–77.

¹⁵ Martin JEŽEK, *O poloze vsi "Pordobic"*, in: *Východočeský sborník historický 5*, Pardubice 1996.

¹⁶ Josef VÁLKA, *Politika a nadkonfesijní křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna*, in: *Pernštejnové v českých dějinách: sborník příspěvků z konference konané 8. - 9. 9. 1993 v Pardubicích*. Pardubice 1995, s. 173-183.

renesančních domů, sakrální architektura, zbytky fortifikačního systému města i jeho půdorys s parcelací. Zdrojem informací k dataci některých památek zůstávají nápisy a letopočty, které jsou na nich dochované. Ikonografický doklad o renesanční podobě města nám přináší veduta Jana Willenberga.¹⁷ Má práce také využívá písemné prameny vydané v edicích.¹⁸

Výklad je založen na metodě nepřímé, opírá se tedy o sekundární literaturu a shrnující dílčí poznatky historické vědy publikované v knižních monografiích i ve studiích. Vzhledem k nezbytným pohledům na renesanci jsem se snažila o mezioborový přístup, využívala jsem publikované poznatky z oblasti dějin umění. Můj pohled na dějiny Pernštejnů spjaté s rozvojem Pardubic a s jejich renesančním obdobím je stavěn chronologicky, využívám progresivní metodu výkladu. Text sleduje a analyzuje úzce ohraničené regionální dějiny, zde jsem se snažila o mikrohistorický přístup.

¹⁷ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích*, s. 11–12.

¹⁸ Josef EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Díl IV., Praha 1892. – Josef EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Díl II., Praha 1882. – Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích*. Díl XVI., Praha 1897. – Petr VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století edice register listů bratří z Pernštejna z let 1550–1551*, Pardubice 1997. – Dagmar VORLOVÁ (ed.), *Compendium memorabilii královského komorního města Pardubic*, Pardubice 1996. – Petr VOREL (ed.), *Knihy rudé města Pardubic. Regesta z let 1515–1585*, Pardubice 1987.

2. Stručný nástin historie Pardubic před příchodem Pernštejnů

Pravěké archeologické nálezy přímo na území Pardubic jsou chudé, neboť zdejší přírodní podmínky nebyly příliš přívětivé k usazení (bohatší objevy jsou z blízkého okolí). Základ pardubické osady začal pozvolna vytvářet slovanský lid.¹⁹ Doposud skromný obraz osídlení se změnil až v 9.–10. století, v tzv. době hradištní, kdy vzrostl počet slovanských sídlišť v těsné blízkosti dnešního centra Pardubic (Rosice nad Labem, Svítkov, Lázně Bohdaneč, Cihelna a Staré Jesenčany). Z těchto starších sídel na okolních stranách se později odvíjela kolonizace směrem k bažinatému spoji Labe a Chrudimky.²⁰

Oblast dnešních Pardubic nebyla tak bohatě obydlena jako nedaleké úrodné Hradecko či Chrudimsko, ani se zde nevyskytoval jeden velký panský statek. Největší část panství patřila benediktinskému klášteru v Opatovicích (založeného roku 1083). Klášter pustou krajinu vysoušel a zakládal nové vsi. Začal i s osidlováním bažinatého a pro osídlení nepříznivého Pardubicka.²¹ Od poloviny 12. století nastal proces intenzivní středověké kolonizace, která vyvrcholila v 13. století a pokračovala i v 14. století. Stranou nezůstal ani prostor současných Pardubic, které tehdy získaly svou základní podobu. Doklady o existenci většiny obcí v regionu v písemných, archeologických a ostatních pramenech datujeme nejčastěji do 13. století a do první poloviny 14. století.²²

Nejstarší dochovaná písemná zmínka o Pardubicích souvisí s kanonií křižovníků s červeným srdcem, jejichž konvent se usídlil „in Podroby“ mezi léty 1256–1295.²³ V textu konfirmační listiny papeže Bonifáce VIII. z 15. 12. 1295 jsou poprvé uvedeny Pardubice, a to právě ve spojení s existencí cyriackého kláštera „in Podroby“ v pražské diecézi u kostela sv. Bartoloměje, který papež bere pod svou ochranu.²⁴

Ve výňatku listiny se uvádí konventní chrám sv. Bartoloměje spolu s dalšími dvěma svatyněmi, které byly podřízeny pardubické kanonii a spravovány křižovníky. Umístění křižovnické kanonie hraje důležitou roli pro poznání sídlištního vývoje, který vedl ke vzniku

¹⁹ Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem. Místopis starých Pardubic*, Díl IV., část 1., Pardubice 1928, s. 1.

²⁰ František ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 28–29.

²¹ Tamtéž, s. 33–36.

²² Tamtéž, s. 34.

²³ M. JEŽEK, *O poloze vsi "Pardubic"*, s. 16–17.

²⁴ J. EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Díl II., s. 1201.

Pardubic. Dosavadní historiografie chybně vycházela z předpokladu kontinuity bartolomějského patrocinia, dokonce i dva z čelních představitelů pardubické regionální historiografie Josef Sakař a František Šebek soudili, že pozdně gotický chrám sv. Bartoloměje, vybudovaný Pernštejnů v první polovině 16. století, je vystavěn na základech původního románského cyriackého kostela v centru dnešních Pardubic (Náměstí republiky). Ovšem výsledky archeologického výzkumu provedeného v roce 1995 Archeologickým ústavem AV ČR možnost existence kostela v 13.–14. století na tomto místě vylučují. Z historického centra Pardubic nejsou žádné důkazy o osídlení před existencí „nova civitas“ za rytířů z Hostýně.²⁵

Prvními známými majiteli Pardubic byli na počátku 14. století páni z Dubé. Nejstarším doloženým držitelem Pardubic zůstává Půta z Dubé. Při archeologických průzkumech na pardubickém zámku byly nalezeny fragmenty středověké keramiky, nejstarší z nich lze datovat okolo přelomu 13.–14. století. Predikát Půty z Pardubic, doložený k roku 1318, by se tedy mohl vázat k počátkům panského sídla v místech dnešního zámku, při kterém nejspíše fungoval v první čtvrtině 14. století i labský brod a celnice. Díky přírodním dispozicím (podmáčenou údolní nivou meandrovalo Labe spolu s Chrudimkou) se staly Pardubice vhodnou lokalitou pro vodní pevnost, která zde vznikla.²⁶

V polovině dvacátých let 14. století se po pánech z Dubé stali vlastníky Pardubic rytíři z Hostýně, kteří záhy začali užívat přídomku „z Pardubic“. Ve svém erbu nosili dnešní městský znak – přední polovinu stříbrného koně na červeném štítě (podle staré erbovní pověsti získal tento znak legendární Ješek z Pardubic od krále Vladislava II. při obléhání severoitalského města Milána v roce 1158).²⁷ Rod zde vládl do sklonku 14. století a právě jeho zásluhou získala ves Pardubice status poddanského městečka. Za Arnošta z Hostýně, který vládl na pardubickém panství již nedlouho před rokem 1332, došlo k regulaci říčních toků a byly tak vytvořeny příznivé podmínky k vytvoření města. Pardubice tzv. „město nové“ bylo založeno v blízkosti staršího opevněného sídla na území dnešního jádra města, které bylo do té doby zřejmě sídelně nevyužité. Arnošt z Hostýně se poprvé zmiňuje o „novém městě“ ve své závěti z 29. 12. 1340, kde odkazuje svým synům a manželce tvrz Pardubice s "městem novým". Uvádí: „...*municipem meam Pordubycz cum civitae nova*...“.²⁸ „Nova civitas“, jak byly pozdější

²⁵ M. JEŽEK, *O poloze vsi "Pordobic"*, s. 15–18.

²⁶ Tamtéž, s. 20.

²⁷ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 47.

²⁸ J. EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Díl IV., s. 806.

Pardubice zvány ještě v 80. letech 14. století, se před polovinou 14. století stala zásluhou pánů z Pardubic regionálním střediskem.²⁹ Nejznámější osobností rodu je první pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic, jenž symbolicky dovršil založení města, když před rokem 1350³⁰ postavil farní kostel Zvěstování Panny Marie, který město vymežil na jihozápadě vznikajícího náměstí. Podoba a rozsah městečka nejsou známe, neví se, zda bylo ohrazeno. Smilem Flaškou z Pardubic skončila doba bezprostřední vlády tohoto rodu nad Pardubicemi.³¹

Za bouřlivých časů 15. století zmizel klášter cyriaků a většina obyvatelstva přestoupila k víře podobojí. Vlastníci panství, kteří se tu po dobu husitské revoluce vystřídali, patřili vesměs k předním protagonistům veřejného dění v českých zemích: Hanuš z Milheimu (1391–1405), blíže neznámý pán z Pardubic (1405–1420), Viktorin Boček z Kunštátu a Poděbrad (cca 1420–1427), Jan Hlaváč z Ronova a Mitrova (1427–cca 1436), Mrzákové z Miletínka (cca 1436–1491). Na konci tohoto období získal Pardubice „lipanský vítěz“ Diviš Bořek z Miletínka, kterého za zásluhy císař Zikmund Lucemburský potvrdil v úřadě purkrabího Pražského hradu a roku 1436 mu přiznal bohatý majetek, mimo jiné hrad Kunětickou horu, městečko Bohdaneč a vesnice z majetku bývalého opatovického kláštera. Později získal i Přelouč a panství kláštera v Sezemicích. Spojil tedy Pardubice s rozlehlým panstvím kláštera opatovického a sezemického, čímž připravil základ pro vybudování významného feudálního velkostatku. Divišův synovec Soběslav Mrzák vycítil potenciál v začínajícím hospodaření v oblasti rybníkářství a začal s budováním rybníkářské sítě. Poté přešlo panství pardubické a kunětické do rukou synů Jiřího z Poděbrad,³² z nichž Jindřich, starší kníže z Minsterberka, prodal panství roku 1491 významnému představiteli rodu se znakem zubří hlavy – Vilémovi z Pernštejna.³³ Pernštejnové dokázali využít rozsáhlý pozemkový majetek a proměnili jej v panský velkostatek. Éra Pernštejnů přinesla Pardubicím nebyvalý rozkvět,³⁴ dokonce se v Čechách rozšířila průpovídka „stkví se jako Pardubice“.³⁵

²⁹ M. JEŽEK, *O poloze vsi "Pardubic"*, s. 20–21.

³⁰ J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic n. Labem. Místopis starých Pardubic*, s. 3.

³¹ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 51–52.

³² Tamtéž, s. 65–74.

³³ J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český*. Díl XVI., s. 382–383.

³⁴ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 75–84.

³⁵ P. STRÁNSKÝ, *O státě českém*, s. 28.

3. Rod pánů z Pernštejna

Páni z Pernštejna byli po celé generace elitou mezi naší šlechtou, stálíci na poli moci, politiky a hospodářství. Jedná se o jeden z nejstarších domácích šlechtických rodů, který od počátku v 13. století až po vymření v polovině 17. století zaujímal v Čechách i na Moravě významné postavení, i když míra onoho významu v různých dobách kolísala. Mezi představiteli rodu je možno nalézt nejednoho mimořádně činorodého a cílevědomého jedince, který dokázal usměrňovat vývoj nejen svého panství, ale i celého státu a ovlivňovat tak tok našich dějin. Pernštejnové získali mimořádný majetek, jejich dávnou slávu dodnes připomínají četné hrady, zámky, městské památkové rezervace s gotickými a renesančními domy, kostely atd.³⁶

Kořeny rodu lze hledat na přelomu 12.–13. století, kdy se začala formovat rodová šlechta. V bojích o moc mezi členy Přemyslovského rodu mohli příslušníci vojenských družin dosáhnout bohatých odměn i privilegovaného postavení, které se snažili udržet i pro své potomstvo, takto se nakonec stabilizovala moc několika desítek panských rodů, které později náležely k vyšší šlechtě. Mezi nimi se objevil i rod s erbem zubří hlavy s houžví v nozdřích, jehož vzestup je konkrétně spojen s příchodem Vladislava Jindřicha na Moravu.³⁷

Podle pověsti, která se váže k perňštejnskému erbu, měl původ tohoto rodu pramenit v kdysi dávných dobách (příběh se měl odehrát v roce 564), kdy žil v lesích na Moravě divoký zubr, který škodil lidem a mnoho jich zabil. Tehdejší bájný vládce země, markrabě moravský Jošt Vilibald Brandenburg, vyhlásil, že bohatě odmění toho, kdo zubra chytí. Jednoho dne zubr pronásledoval místního uhlíře Vaňka z uhlířské osady Ujčov, ten se zalekl, ale neztratil hlavu, dal zubrovi krajíc chleba, a tak to dělal znovu a znovu, až zvíře ochočil. Zkrocenému zubrovi prostrčil houžev nozdrami a dovedl ho před vládce na hrad Zubštejn. Král byl nadšen a za odměnu mu dal do držení kraj, který byl uhlíř schopný obejít od svítání do západu slunce. Na památku svého chytrého nápadu získal právo užívat rodový erb – černou zubří hlavu s houžví v nozdřích na zlatém štítu (houžev byla chápána jako podstatná část, neboť symbolizovala chytrost a rozvahu, která přemáhá hrubou sílu). Roku 574 začal stavět hrad Pernštejn. Tato pověst, stejně jako mnohé další, byla ovšem uměle vytvořena na základě erbu v období

³⁶ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích*, s. 9.

³⁷ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 16–17.

renesance (objevuje se poprvé v 16. století), kdy byly heraldické legendy zdůvodňující, proč právě rody nesou ten či onaký erb velice oblíbené.³⁸

Skutečné kořeny rodu se historikům daří mapovat do počátku 13. století, kdy se Pernštejnové usadili na horním toku řeky Svratky. První písemně doložený předek se jmenoval Štěpán z Medlova (před 1208 – mezi 1228 a 1235), který získal směnou Doubravník na Vysočině, kde začal budovat klášter. Důležité bylo, že se v této oblasti také našly stříbrné rudy. Pernštejnové se etablovali v této krajině právě díky těžbě stříbra a s ní souvisejícími ekonomickými aktivitami, které vynášely rodu natolik, že si v 13. století budovali hrady v celé délce řeky Horní Svratky. Rod se rozrůstal, proto začali používat různé predikáty, podle toho, na jakém hradě daná větev rodu sídlila, tak se v roce 1285 poprvé objevuje přídomek „z Pernštejna“ (větev pánů z Pernštejna se nakonec stala jedinou, která přežila do novověku). Hlavním sídlem rodu se stal od sklonku 13. století hrad Pernštejn.³⁹

Od druhé poloviny 14. století však štěstí Pernštejnům přestalo přát. Ztratili značnou část rodového majetku. Během vlády Karla IV. a jeho bratra moravského markraběte Jana Jindřicha se vytratilo jméno pánů z Pernštejna ze světa vysoké politiky. Rod využil nové šance na vzestup na přelomu 14.–15. století, kdy probíhaly spory mezi vnuky (český král Václav IV., uherský král Zikmund, moravský markrabě Jošt a moravský markrabě Prokop) českého krále Jana Lucemburského. Pernštejnové znovu dokázali těchto bojů o moc využít, tak jako na přelomu 12.–13. století za panování Přemyslovců, k opětovnému vzestupu rodu. Tentokrát za vlády Lucemburků se příležitosti chopil Vilém z Pernštejna (kolem 1360 – mezi 1422 a 1426), který se osvědčil v markraběcích službách Jošta Lucemburského a nakonec stanul v čele moravské šlechty jako zemský hejtman. Vilém znovu vrátil rod na výsluní a upevnil jeho postavení i rodový majetek.⁴⁰

Za husitských válek stál rod na straně kalicha, mezi veliteli husitských vojsk se objevuje jméno Jana z Pernštejna (1406–1460), který při nich jako mladík získal potřebné zkušenosti, které ho předurčily stát se vůdčí osobností moravského panstva. V této neklidné době se stal jednou z hlavních opor pro budoucího krále Jiřího z Poděbrad. Zatímco se majetek Pernštejnů od poloviny 15. století rozrůstal, jeho početné větve mizely ve víru husitských válek. Jan byl typickým představitelem vojenské aristokracie husitské a poděbradské doby, ale nespolehal se

³⁸ Tamtéž, s.9–10.

³⁹ Tamtéž s. 16–23.

⁴⁰ Tamtéž, s. 36–38.

pouze na válečnou kořist, za jeho éry se dá pozorovat snaha o systematické zvelebování válkami zpustošených panství a zvyšování jejich výnosnosti, včetně počátků rybníkářských projektů.⁴¹

V pozici hlavního představitele rodu se začal od 70. let objevovat Janův druhorozený syn Vilém z Pernštejna (okolo roku 1438–1521), který náleží k nejvýznamnějším osobnostem jagellonského období. Svou kariéru započal na dvoře krále Matyáše Korvína jako dvořan a vojevůdce. Stal se z něj významný pozemkový magnát, k čemuž mu poté přibyl i rodový majetek.⁴² Začal disponovat mimořádnými peněžními částkami, nakupoval hrady a velká panství. Můžeme jen hádat, kde získal tolik peněz, snad právě v Matyášových službách. Po jeho smrti (1490) vsadil Vilém na krále Vladislava Jagellonského. Půjčoval zadluženému Jagellonci a svým politickým vlivem podpořil jeho kandidaturu na uherského krále. Po Vladislavově korunovaci svatoštěpánskou korunou roku 1490 byl Vilém bohatě odměněn. Vysloužil si doživotně úřad nejvyššího hofmistra Království českého a získal část panovnického zástavního práva.⁴³ Vyplatil kunětickohorské panství,⁴⁴ Třebíč a dominium Hluboká. Vyšvihl se tak na pozici jednoho z předních českých pánů. Pokračoval v rozšiřování své majetkové základny, až měl nakonec tolik pozemkového majetku, že jeho rozsah předčil majetek pánů z Rožmberka. Postupně vyplácel ze zástavy i další územní celky ve východních Čechách: Sezemice, Jezbořice, Pardubice, Litice a Potštejn, Rychmburk, Častolovice, Rychnov nad Kněžnou, Brandýs nad Orlicí, Lanškroun, Lanšperk, Přelouč a další menší. Během posledních třiceti let svého života (1491–1521) vytvořil v Čechách velký územní komplex, který se rozkládal od Polabí do Orlických hor. Svá panství zvětšoval, ne však v takové míře, i na Moravě. Snažil se o to také u své jihočeské domény, s centrem na Hluboké, zde ale neměl tak výhodné podmínky, neboť mu rozšiřování území komplikoval rod Vítkovců, zatímco ve východních Čechách šikovně využil hroučící se pozemkové držby knížat Minsterberských.⁴⁵

Vilém z Pernštejna svá panství do konce života nejen shromažďoval, ale také navyšoval jejich výnosnost. Náležel do generace šlechty, která ještě spadala do doby středověkého rytířství v jeho drsné podobě a zažila jej ve všim všudy: kořist z vypleněných měst, výkupné od zajatců, výsluhy od panovníka, plat žoldnéře a další. Odtud také pramenily hlavní zdroje bohatství

⁴¹ Tamtéž, s. 48–58.

⁴² Tamtéž, s. 66–70.

⁴³ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 85.

⁴⁴ J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český*. Díl XVI., s. 361–362.

⁴⁵ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 96–100.

českých a moravských pánů. Na konci 15. století se doba začala měnit, představitelem této změny byl i Vilém, který symbolicky odložil meč.⁴⁶ Novou perspektivní budoucnost příjmů viděl v tzv. „šlechtickém režijním velkostatku.“ Jednalo se o panství s rozvinutým vrchnostenským hospodářstvím a obchodem, který prodával vlastní zemědělskou produkci na vnitřním trhu panství poddaným, kteří byli nuceni odebrat určité množství jeho produkce.⁴⁷ Díky své zámožnosti mohl realizovat různé ekonomické aktivity. Uzavíral trh na svých panstvích a soustředil se na obor podnikání, který mu přinášel největší zisky – rybníkářství (ideální oblastí se mu jevily východní Čechy, kde vybudoval dosud nevídaný vodohospodářský systém). V posledních desetiletích svého života zaujal Vilém místo nejvýznamnějšího českého politika a pozemkového magnáta, jehož vliv v zemi, kde přestával fungovat královský dvůr, pomalu zastiňoval i moc panovníka Vladislava Jagellonského, který přesídlil do Budína.⁴⁸ Tomuto postavení muselo odpovídat i Pernštejnovo sídlo v Čechách, které si však musel teprve vytvořit. Rozhodl se pro přesun do východních Čech, kde měla jeho nová panství strategicky výhodnou polohu (spojnice mezi Prahou a rodovými statky na Moravě). Začal zde přestavovat starší hrady (hrad Kunětická hora, Litice a Potštejn). Hlavní a rozhodující pozornost však zaměřil na jednu velkou stavební akci – vybudování nové velmožské rezidence. Za místo svého budoucího sídla si vybral do té doby vcelku bezvýznamné Pardubice,⁴⁹ které koupil v roce 1491⁵⁰ (došlo k spojení Pardubic s rozlehlým panstvím, vyrostlým za husitských válek na troskách majetků opatovického a sezemického kláštera).⁵¹ O motivech této volby se můžeme jen dohadovat. Největším argumentem byla nejspíše otázka majetkoprávní, všechny jeho východočeské hrady byly součástí dominií pouze zastavených, zatímco malé pardubické panství koupil jako dědičné zboží. Za další možné důvody výběru Pardubic za sídelní město je možno pokládat výhodnou pozici, ucelenost komplexu a starší rybníkářskou tradici. Vilém z Pernštejna se dožil vysokého věku ve vysokých funkcích a stal se nejbohatším mužem v Čechách. Dokázal tak financovat svou neustálou stavební činnost, která jakoby se mu stala

⁴⁶ Tamtéž, s. 106–107.

⁴⁷ Zuzana ZÍTKOVÁ, *Hospodářská situace pernštejnského panství v předbělohorské době*, Brno 2020, dostupné z: <https://theses.cz/id/gdr3nl> – (náhled 2. 2. 2022). Diplomová práce, Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, vedoucí práce PhDr. Marek Vařeka, Ph.D.

⁴⁸ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 106–110.

⁴⁹ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 86.

⁵⁰ J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český*. Díl XVI., s. 382 – 383.

⁵¹ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 86.

životní náplní. Významně zasáhl do podoby všech hradů a měst, které na Moravě a v Čechách vlastnil. Tento jev pozorujeme i u obou Vilémových synů. Na panstvích se bořilo, budovalo, zakládalo, stavěly se nové městské čtvrti, řemeslné dílny, pivovary, kostely, školy, špitály atd. To vše pro větší slávu rodu i pro zvýšení peněžních zisků.⁵²

Mladší Vilémův syn Vojtěch z Pernštejna (1490–1534) dědil, podle rozhodnutí otce, českou část majetku a hlavní rodové sídlo v Pardubicích,⁵³ kde pokračoval v otcových stopách. Budoval dále rodovou doménu a rozšířil majetek o Chlumeck nad Cidlinou a Kolín. Po otci převzal výkon hofmistrovského úřadu (roku 1523 byl z funkce sesazen, což mu panovník Ludvík Jagellonský vykompenzoval alespoň významnými majetkoprávními akty).⁵⁴ Disponoval bohatstvím třikrát větším, než tehdejší vládci jižních Čech, páni z Rožmberka.⁵⁵

Starší syn Jan z Pernštejna (1487–1548), zdědil moravskou část majetku a sídlo v Prostějově.⁵⁶ Stal se nejvyšším moravským hejtmánem. Jeho území se také rozrostlo (o Hrušovany, Velké Meziříčí, Vsetín, Paskov, Osovou, Rožnov, Valašské Meziříčí). Po smrti bratra Vojtěcha se rodový majetek spojil v jeho rukou, stal se tak bezkonkurenčně vlastníkem největšího pozemkového majetku v zemi. Janem začíná období dvou generací, které znamenaly peněžní úpadek prestižního rodu. Na královský trůn nastoupili v roce 1526 Habsburkové. Stále se zvyšující požadavky panovníka na odvod berní nejvíce zatěžovaly právě vysoké magnáty, výpočet sněmem schválené berně vycházel z přiznání výše majetku, do kterého z prestižních důvodů Jan neuváděl značnou část svého zadlužení.⁵⁷ Navíc musel z rodového jmění pokrývat královy finanční potřeby, které zatěžovaly pokladnu Pernštejnů, aniž by z toho plynul kýžený zisk. Jan se snažil Ferdinandu I. vyhovět, neboť na principu výhodných půjček vybudoval jeho otec rodovou doménu. Doba Viléma ovšem pominula a peníze, které panovníkovi půjčil, již nebyly výhodnou investicí, která by přinášela nové zdroje zisku v podobě levných zástav či pravidelných výnosů. Kolaps úvěrového trhu mu přinesl finanční problémy. Většinu panství vlastnil formou zástavy, a tak mohl Ferdinand I. využívat vlastnických práv koruny a navyšovat zástavní sumy dominií.⁵⁸ Jan se snažil blížící se finanční katastrofu zastavit, ovšem z hluboké

⁵² P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 113–115.

⁵³ J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český*. Díl XVI., s. 71–77.

⁵⁴ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 140–144.

⁵⁵ Petr VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století*, s. 5.

⁵⁶ J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český*. Díl XVI., s. 71–77.

⁵⁷ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 170–172.

⁵⁸ Pavel MAREK, *Pernštejnské ženy*, Praha 2018, s. 30.

uvěrové krize mu nepomohl ani pokus o napodobení otcovy hospodářské strategie v podobě rybníkářských projektů.⁵⁹

Jan byl otcem tří synů, na kterých teď záležela budoucnost rodu. Už jako mladým jim započala slibná kariéra: nejstaršího Jaroslava ve službách krále Ferdinanda, prostředního Vratislava ve společnosti následníka trůnu arciknížete Maxmiliána a nejmladšího Vojtěcha u dvora českého místodržícího arciknížete Ferdinanda.⁶⁰ Po otcově smrti roku 1548 představovalo Pernštejnské dominium stále ještě největší rodovou držbu v království, která zůstávala nerozdělená mezi bratry do roku 1552.⁶¹ Bylo na nich, aby vyřešili finanční potíže, jenže mladí Pernštejnové, kteří si doposud bezstarostně užívali dvorského života, byli renesanční kavalíři s finanční nekázní. Král Ferdinand I. je připoutal k prostředí svého dvora s cílem vychovat z nové generace loajální šlechtice. Nákladný život při panovnickém dvoře, dlouhodobý pobyt mimo vlastní rezidenci a četné zahraniční cesty vyžadovaly značné nároky na peněžní hotovost, a tak se 50. léta 16. století stala dobou nejhlubšího finančního propadu. Prohlubující se úvěrová krize si vynutila úsporná opatření, ovšem ani po prodeji velkých dominií dluhů nebylo.⁶²

Roku 1555 byl rozdělen zbývající majetek. Nejstaršímu ze sourozenců Jaroslavovi z Pernštejna (1528–1560) připadly východočeská panství Pardubice a Potštejn.⁶³ Jaroslav se příliš nevyznal v hospodářských záležitostech a spoléhal raději na úředníky, kteří se měli starat o jeho državy a posílat mu peníze, ale ani oni si neuměli s komplikovanou majetkoprávní situací poradit.⁶⁴ V letech 1555 až 1556 ztratil potštejnské panství.⁶⁵ Svě štěstí hledal především u královského dvora a zajímal se o humanistická studia.⁶⁶ Jeho dluhy rostly takovým tempem, že výnos z pardubického dominia, jednoho z největších v Čechách vůbec, nestačil pokrýt ani splátky úroků. Rozhodl se tak pro útěk do své milované Itálie, kde zemřel roku 1560 s pověstí rozhazovačného intelektuála, který pro svou pýchu promrhal otcovo dědictví. Jeho majetek si

⁵⁹ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 170.

⁶⁰ P. VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století*, s. 6.

⁶¹ P. MAREK, *Pernštejnské ženy*, s. 61.

⁶² P. VOREL, *Zánik aristokratického dvora pánů z Pernštejna v Pardubicích v roce 1550*, s. 74.

⁶³ P. MAREK, *Pernštejnské ženy*, s. 61.

⁶⁴ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 208–210.

⁶⁵ P. MAREK, *Pernštejnské ženy*, s. 61.

⁶⁶ P. VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století*, s. 9.

poté rozebrali věřitelé.⁶⁷ Vzniknou choulostivou a pro prestiž Pernštejnů nepříznivou situaci způsobenou Jaroslavovým nehospodárným způsobem života po přímluvě Vratislava vyřešil nakonec panovník, který koupil Pardubice roku 1560 pro následníka trůnu Maxmiliána⁶⁸ a uhradil Jaroslavovy dluhy (Pardubice se tak staly královským komorním městem).

Nejmladší syn Vojtěch z Pernštejna (1532–1561) se choval jako jediný z bratrů coby zodpovědný hospodář a své dědictví udržel. Jako první odešel od dvora a roku 1552 se vyvázal z bratrského nedílu. Usadil se na Moravě. Centrem jeho panství se stal Prostějov.⁶⁹ Vyznal se v teologii a nejspíše i v ekonomice, neboť v době své smrti patřil mezi dosti majetné šlechtice. Nezplodil žádného mužského nástupce, a tak když v roce 1561 předčasně zemřel (v pouhých 29 letech), závisela budoucnost rodu na prostředním Vratislavovi.⁷⁰

Za Vratislava z Pernštejna (1530–1582), který své bratry přežil o dvě desítky let, rod naposled nabral dech. Vratislav od mládí vyrůstal spolu s následníkem trůnu, arciknížetem Maxmiliánem Habsburským, a procestoval s ním kus světa. Vzhlédl se v životním stylu katolického dvora španělských Habsburků, odkud pocházela i jeho manželka Marie Manrique de Lara. Díky dlouhodobým pobytům na Apeninském a Pyrenejském poloostrově se dokonale seznámil se světem Středomoří a jeho vyspělou renesanční kulturou. Během společně strávených let s Maxmiliánem vzniklo mezi oběma muži velmi silné osobní pouto, což pomáhalo Vratislavovi stoupat nahoru po hierarchickém žebříčku. Z dědictví mu připadla moravská dominia: Židlochovice, Třebíč a část starého panství Pernštejn (1556 vyměnil Pernštejn s bratrem Vojtěchem za Tovačov a Křižanov).⁷¹ Koncem padesátých let však ve službách Habsburků všechno otcovské dědictví utratil a pozemkový majetek musel postupně rozprodávat, až mu zbyl jen Tovačov a Přerov. Zatímco od dluhů staršího bratra se v roce 1560 distancoval, dědictví po zesnulém Vojtěchovi přijal s povděkem, díky němu mohl začít od znova jako bohatý šlechtic, a když se stal jeho přítel z mládí Maxmilián roku 1564 králem a císařem, nastala doba Vratislavovy hvězdné kariéry v domácí i zahraniční politice. Císař věrného Vratislava odměnil úřadem nejvyššího kancléře Království českého a postoupil mu do

⁶⁷ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 208–210.

⁶⁸ D. VORLOVÁ (ed.), *Compendium memorabilii královského komorního města Pardubic*, s. 31.

⁶⁹ P. MAREK, *Pernštejnské ženy*, s. 61–62.

⁷⁰ P. VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století*, s. 9.

⁷¹ P. MAREK, *Pernštejnské ženy*, s. 34.

zástavy panství Litomyšl,⁷² kde Vratislav nechal, podle plánů severoitalských projektantů, vystavět vsuktu reprezentativní renesanční zámek, který je dnes zapsán na seznamu světových památek UNESCO. V 60. letech se Pernštejnova finanční situace natolik zlepšila, že bratrova moravská panství začal rozšiřovat. Vyplatil lanškrounské dominium i Lanšperk. Vratislav se svojí španělskou manželkou a dětmi pobýval především ve svém paláci v Jiřské ulici na Pražském hradě. Jejich městské sídlo se stalo centrem politického dění, kde se scházeli katoličtí politikové z celé Evropy.⁷³

Po kancléřově smrti se jeho potomkům nevedlo dobře. Rod stále náležel k nejvíce urozeným a váženým v království, avšak jejich prestiži neodpovídala jejich ekonomická situace.⁷⁴ Jan z Pernštejna (1561–1597) se jako jediný syn dožil dospělého věku. Byl vychován k vojenské kariéře, která se mu nakonec stala osudnou. V jeho době procházel rod Pernštejnů majetkovou krizí a zbývající panství byla postupně rozprodávána (včetně Pernštejna v roce 1596). Rod žil v Praze a hlavním venkovským sídlem zůstával zámek v Litomyšli. Janův syn Vratislav Eusebius (1594–1631) následoval otce ve vojenské kariéře i v předčasné smrti na bojišti, tím vymřel rod Pernštejnů roku 1631 po meči.⁷⁵

Toho času byla již skutečnou oporou rodu Polyxena (1566–1642), která spletitou situaci Pernštejnů po smrti svého otce Vratislava z Pernštejna pomohla vyřešit sňatkem s nejvyšším purkrabím Království českého Vilémem z Rožmberka.⁷⁶ Po pětiletém bezdětném manželství ovdověla.⁷⁷ V roce 1603 se znovu provdala za nejvyššího kancléře Království českého Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic.⁷⁸ Z tohoto manželství vzešel syn Václav Eusebius Popel z Lobkovic (1609–1677), díky tomu je Polyxena prapředkem všech dnešních příslušníků rozvětveného rodu Lobkoviců. Osobou Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna se symbolicky završil osud rodu, starobylý symbol zubří hlavy se stal součástí erbu lobkovického.⁷⁹

⁷² Petr VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století*, s. 10.

⁷³ P. MAREK, *Pernštejnské ženy*, s. 62–63.

⁷⁴ Tamtéž, s. 181.

⁷⁵ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 269–274.

⁷⁶ P. MAREK, *Pernštejnské ženy*, s. 184–185.

⁷⁷ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 192.

⁷⁸ Tamtéž, s. 259.

⁷⁹ Tamtéž, s. 277–279.

Smrtí Janovy dcery Frebonie z Pernštejna (1596–1646), vymřel rod Pernštejnů i po přeslici. Pernštejnský majetek přešel na potomky Polyxeny, tedy na knížata z Lobkovic. S velkým bohatstvím, které takto získali, se mohli Lobkovicové následně vyzdvihnout mezi významnou pobělohorskou šlechtu.⁸⁰

⁸⁰ Tamtéž, s. 277.

4. Proměna Pardubic na reprezentativní sídlo aristokrata

V době jagellonské nastal počátek utváření raně novověkých aristokratických dvorů v Čechách i na Moravě. Změnil se charakter magnátských sídel. Aristokracie si začala hledat pohodlnější bydlení a někdejší panské vojenské družiny se přeměňovaly v jádro šlechtických dvorů. Skončilo období bojů, které započalo husitskými válkami a dále pokračovalo česko-uherskými konflikty. Nastal mírový rozvoj zemí Koruny české. Šlechta ztratila svůj dosavadní hlavní účel, tj. zajišťování efektivní vojenské síly, a musela si začít hledat novou ekonomickou orientaci, jedním z představitelů nového zaměření byl i Vilém z Pernštejna. Na svých panstvích zavedl systém tzv. režijního velkostatku, který se stal předobrazem ekonomického podnikání vrchnosti.⁸¹ Dále rozšířil základy majetkové a politické moci rodu a zajistil jeho význačné postavení mezi panskými rody nejen na Moravě, ale i v Čechách. S vzestupem rodu, na konci 15. století a v první polovině 16. století, se spojila i rozsáhlá stavební aktivita, jež se odrazila v různé míře na všech jejich panstvích, nejvýrazněji v Pardubicích v letech 1491–1548.⁸²

Ve stavební činnosti soupeřila aristokracie jak mezi sebou, tak i s panovníkem. Jednalo se o jeden z důležitých projevů dobové reprezentace. Sídla předních šlechtických rodů byla stavěna jako honosné rezidence v centru jednotlivých dominií a rezidenční města se dostávala díky stavební a umělecké aktivitě na úroveň královských měst. V rukou rodu se v této době ocitlo spojení politické moci, bohatství i starobylého původu a páni z Pernštejna tak zaujali vedoucí místo mezi příslušníky šlechtického stavu v zemích Koruny české. Takto významnému postavení muselo odpovídat i budoucí sídlo Viléma v Čechách.⁸³ Ze svých panství si k tomuto účelu zvolil východní Čechy, zřejmě díky jejich výhodné poloze (s ohledem na cesty do Kutné Hory, Prahy, Budína i na moravské statky). Za místo své nové rezidence si ovšem vybral vcelku bezvýznamné Pardubice.⁸⁴

O Pardubicích se hovoří jako o městě již v polovině 14. století. Jednalo se však o malé zemědělské městečko, pro které se stal důležitým milníkem v historii rok 1491, tehdy se totiž spojily s rozlehlym Vilémovým panstvím ve východních Čechách, které vytvořil

⁸¹ P. VOREL, *Život na dvoře Viléma z Pernštejna*, in: *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, s. 332–333.

⁸² V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích*, s. 9.

⁸³ Tamtéž, s. 9.

⁸⁴ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 86.

koupí alodních statků i výkupem těch zastavených. Vilém z Pernštejna viděl ve městě potenciál, neboť tu stál hrad, který navazoval na městské sídliště, ze kterého chtěl vybudovat prosperující zázemí panského sídla. Jeho zásluhou započala přeměna tohoto nepříliš významného města na reprezentativní panství udávající tón v soudobé architektuře. Město se stalo hospodářským a správním centrem rodícího se velkostatku.⁸⁵

4.1. Pozdně gotická fáze výstavby pardubického zámku

Poslední léta svého života trávil Vilém z Pernštejna v pohodlí pardubického sídla. Nadále však trval jeho značný vliv na politický vývoj v zemi. Pardubický zámek se tak stal významným diplomatickým centrem. Sídlila zde Vilémova kancelář i hlavní pernštejnská finanční komora, do které plynuly poddanské platy, výnosy stěžejních podniků a uvěřová aktivita.⁸⁶

Vilém z Pernštejna přestavěl hrad ze 14. století, z něhož zůstala mohutná hranolová věž,⁸⁷ na pohodlnější a mnohem reprezentativnější palác. Pozdně gotická fáze výstavby zámku mu dala podobu jednopatrového objektu se čtyřkřídlým nádvořím a nárožními věžicemi (rozšířen byl přibližně do takového obvodu, který můžeme vidět i dnes). Na jihozápadním nároží byl vystavěn arkýř a na severovýchodě hodinová věž. Ze severovýchodního rohu vystupovala hranolová věž. Na východní straně byla zřízena kaple a mezi severním a jižním křídlem vedla spojovací chodba, kterou kryla přízemní arkáda.⁸⁸

Kolem paláce a dvora s hospodářskými budovami byl vybudován fortifikační systém podle německého vzoru nejnovějšího způsobu opevňování. Za hradbami vznikly mohutné valy, které byly na rozích opatřeny rozlehlými rondely. Na úpatí jej kryla hradba se střílnami pro střelbu z ručních palných zbraní. Z rondelů mohla být vedena těžká dělostřelecká palba kterýmukoli směrem. Zámku Vilém dodal i promyšlené vodní opevnění. Před hradbou se nacházel široký příkop, který se mohl v případě nebezpečí zavodnit (tam, kde jsou dnes Tyršovy sady a tenisové kurty bývalo dříve bahno, nebo nahnaná voda z řeky). Přístup do areálu umožňovala brána s padacím mostem (viz obrazová příloha, č. 11). Předsunutou pevností mezi městem a hradem byl barbakán tzv. Příhrádek – uzavřený dvorec se dvěma

⁸⁵ Tamtéž, s. 86.

⁸⁶ P. VOREL, *Život na dvoře Viléma z Pernštejna*, s. 338–353.

⁸⁷ I. MUCHKA, *Architektura renesanční*, s. 116.

⁸⁸ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 94.

branami. Jednou obrácenou k městu a druhou k zámku, za kterou následoval při cestě na sídlo dlouhý dřevěný most.⁸⁹ Na systém opevnění navazovalo i přilehlé město, které vytvářelo obrněné předpolí panské rezidence. Vedla přes něj jediná přístupová cesta do zámku, která byla chráněna systémem městských i zámeckých bran a padacích mostů. Také opevnění města využívalo vodní příkop, val, hradbu a nárožní rondely. Hlavní vchod do Pardubic umožňovala přes vodní příkop na západní straně Pražská brána (dnes Zelená brána), jejíž původní podobu neznáme. Opevnění Pardubic a zvláště zámku představuje vrchol pozdně gotické opevňovací techniky.⁹⁰

U zámku nevznikl zámecký park ani zahrada, které se objevovaly u renesančních zámků druhé poloviny 16. století. Vše se podřídilo vojenským potřebám, aby bylo sídlo v případě ohrožení dokonale chráněno a uzpůsobeno i na případné dlouhodobé obléhání.⁹¹ Na zámku i ve městě pracovalo více zednických a kamenických týmů (některé vedoucí hutí známe jménem, například mistr Paul, mistr Jiřík a mistr Jakub). O vzhledu interiéru pozdně gotického zámku svědčí jen málo kamenných prvků. V dochované výzdobě dominují především motivy heraldické, důraz kladl Vilém zejména na svůj rodový erb.⁹² Soubor nástěnných maleb, které můžeme připsat tomuto období, není příliš velký a nejspíše neodpovídá původnímu stavu. Kupodivu se již hlásí k rané renesanci na rozdíl od převažující pozdně gotické orientace architektury a architektonické skulptury.⁹³ Uvnitř zámku se z této doby dochovala hvězdicová klenba arkýře, křížové klenby, dva sály v přízemí severního křídla a další architektonické články.⁹⁴ Za mezník této stavební etapy je pokládán rok 1511, kterým je datována reliéfní deska s výjevem pernštejnské rodové pověsti na průčelí hlavní zámecké brány, samotné město začalo plnit své rezidenční funkce o málo později. Přestavěný a opevněný pardubický zámek se stal koncem 15. století hlavním sídlem Viléma z Pernštejna, to významně ovlivnilo i stavební vývoj Pardubic, které poskytovaly rezidenci technické zázemí.⁹⁵

⁸⁹ A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého*. Díl I., s. 30–31.

⁹⁰ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 95.

⁹¹ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 116.

⁹² Tamtéž, s. 117–118.

⁹³ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích*, s. 23.

⁹⁴ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 94.

⁹⁵ P. VOREL, *Život na dvoře Viléma z Pernštejna*, s. 337.

4.2. Pozdně gotické město

Do rozvíjejícího se města výrazně zasáhl požár roku 1507. Oheň zničil nejspíše většinu starých ještě dřevěných Pardubic. Stal se podmětem k velkoryse pojaté výstavbě řízené Vilémem z Pernštejna, který chtěl vytvořit z původně zemědělského městečka velkolepé rezidenční město jako doplněk ke své šlechtické rezidenci, a to podle představ pozdně gotického urbanismu. Vilém pozval do Pardubic architekty a vymyslel s nimi město podle své vize, tak aby bylo skutečnou ozdobou.⁹⁶

Nejdříve ze všeho musela proběhnout sanace terénu, na kterou navázaly opevňovací práce. Roku 1507 nechal na místě spáleniště Arnoštova tržiště vytvořit nové náměstí. Panští stavitelé vyrovnali půdu do roviny a sevřeli ji na způsob obdélníku čtyřmi stranami domů. Městské jádro bylo obeháno valem s nárožními rondely. Na koruně valů stála hradba s několika baštami. Vnější linii tvořila parkánová hradba a příkop.⁹⁷ Jádro města, které bylo chráněno městskou hradbou, se označovalo jako „město v ohradě“ a bylo tvořeno: náměstím, ulicí Zelenobranskou, Bartolomějskou, Pernštejnskou, Zámeckou, Kostelní, Arnoštovou ulicí a Wernerovým nábřežím.⁹⁸ Vstup do města od předměstí Dlouhého (dnes Zelené předměstí) po dřevěném mostě tvořila Pražská brána (od půlky 16. století Zelená brána) a z předměstí Malého (dnes Bílé předměstí) brána Mejtská (ke konci 16. století tzv. Bílá brána). Dále bylo upraveno rameno Městské řeky (Chrudimka) na hradební příkop chránící město na jižní a západní straně. Vykopalo se nové koryto z míst dnešního Prokopova mostu, které dále teklo tam, kde je nyní Jahnova ulice až k Východočeskému divadlu, kde se hradební příkop pravoúhle lomil k severu, vedl kolem Zelené Brány, kde byl most, ke kostelu sv. Bartoloměje, tam se Městská řeka spojovala se Strúhou (umělý kanál, který nese název Strúha) a stáčela se na západ v trase současné Sukovy ulice.⁹⁹

Urbanistický záměr v podobě půdorysu města a uliční sítě zůstal přibližně ve středověké podobě. Střed Pardubic tvořilo náměstí, které bylo uzavřené a ohraničené. Z rohů náměstí vycházely ulice, na severovýchodním rohu začínala hlavní ulice k zámku Pernštýnská, na kterou navazovala krátká Zámecká ulice vedoucí k Příhrádce. V severozápadním koutě náměstí vyvěrala ulice „U Masných krámů“ (dnešní Bartolomějská ulice), které vedla k

⁹⁶ J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem. Místopis starých Pardubic*, s. 5–9.

⁹⁷ Tamtéž, s. 9–10.

⁹⁸ Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem. Soupis městských domů*, Díl IV., část 2., Pardubice 1930, s. 223.

⁹⁹ J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic n. Labem. Místopis starých Pardubic*, s. 5–9.

masným krámům a ke kostelu sv. Bartoloměje. Při východu touto ulicí z náměstí stála, do roku 1515, první pardubická radnice (dům čp. 116 – Wernerův dům) a z jihozápadního rohu vedla krátká ulice k farnímu kostelu Zvěstování Panny Marie a k Pražské bráně.¹⁰⁰

Vilém nechal vybudovat pozdně gotické Pardubice jako město mimořádně zdobné a architektonicky stejnocenné. Měšťanské domy byly koncipovány jednotně jako jednopatrové kamenné omítané stavby, které byly kratší stranou orintovány do ulice a delšími spolu sousedily. Střechy měly sedlové.¹⁰¹ Průčelí zakončoval štít, jenž vyvolával dojem dalšího podlaží. Okna a portály byly osazeny v kamenných ostěních. Celkový ráz domů zůstával gotický. Znakem toho byla i jejich neúměrná hloubka v poměru k úzkým průčelím. To neodpovídalo renesanční snaze o kulturu bydlení.¹⁰²

Zcela ojedinělá byla závěrečná úprava domů. Zdobila je rozsáhlá malířská výzdoba, fasády včetně štítů byly omítnuty a zkrášleny malbou, která na rozdíl od řady dalších měst nezůstala jen u polychromie kamenných okenních a dveřních ostění říms. Malířským způsobem byly ztvárněny i štíty v úrovni fiktivních druhých pater. Domovní fronty byly zdobeny nikami vytvářející souvislou řadu, která se táhla v rámcově sjednocené výškové úrovni v hlavních ulicích i na náměstí. Niky byly vyzdobeny malbami navozujícími iluzi skutečných oken, různými figurálními či heraldickými motivy.¹⁰³ Vilémovým záměrem bylo, aby každý, kdo přijíždí na zámek, obdivoval už město. Náměstí a hlavní ulice měly být především působivou kulisou, která měla vypovídat o moci a bohatství zámeckého pána. Přestavba proběhla během osmi let a roku 1515 byla zhruba dokončena. Domy se stavěly jako kulisy. Vilém z Pernštejna byl starší pán a chtěl se dožít hezkého města, proto se nejprve stavěly čelní štíty domů, to co stálo za nimi, se dodělávalo až později.¹⁰⁴

Počet postavených domů se určil předem. Pokud měšťané nesložili na svatbu peníze hotově, nechal je Vilém z Pernštejna vystavět na svůj náklad. Některé poté za výhodných podmínek prodával, nebo si je nechával splácet. Vilém prostřednictvím svých stavitelů a dalších umělců přikázal jednotný ráz domů. Město tak vytvářelo dojem jednotného architektonického díla. Domy se odlišovaly akorát v detailním ztvárnění štítů, v šířce

¹⁰⁰ J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem. Soupis městských domů*, s. 149–221.

¹⁰¹ J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic n. Labem. Místopis starých Pardubic*, s. 12.

¹⁰² http://www.parpedie.cz/cti-zaznam.php?id=Pardubice_mesto_renesance – (náhled 27. 6. 2022).

¹⁰³ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích*, s. 23.

¹⁰⁴ P. VOREL, *Život na dvoře Viléma z Pernštejna*, s. 343.

parcely a v počtu okenních os. Své domy označil Vilém votivní deskou nebo rodovým znakem (domy čp. 54, 58, 61, 73, 118, 2, 6, 11, 14, 17, 82, 93).¹⁰⁵

Roku 1515 vznikla oslavná báseň písaře Buriana na nově postavené a vyzdobené město, verše sice především velebí Viléma z Pernštejna, ale současně jsou i velmi zajímavým pramenem k stavebnímu počínu, který v českých zemích nejspíše neměl obdoby.¹⁰⁶

*„... Zdálo se neškodné položit přes to,
v kterém času kamenem vystavěno město.
Domové v rynku i věže na branách,
ulice spraveny byly všecky v stranách,
kromě toho, co za vodú jesti k hradu
a v některých domích nedoděláno z zadu,
v letech osmi pořád zběhlých,
od ohně do času svrchupsaného počítajících,
všichni domové k bytu jsou přistaveni,
sklenuti, šlichtováni i štítové zmalováni,
kostel český, škola, také fara.
S těžkem jest česká kronika tak stará,
aby v tak krátkém času v letech malých
v jednom městě tolik domův našel vystavěných
znovu z gruntu od pána jednoho velikého,
kterýž vlastním důkladem to město i mnoho jiného
stavěti ráčil ke cti své a budoucí paměti ...“.*¹⁰⁷

Výše uvedený požár z roku 1507 se stal mezníkem nové architektonické podoby města, ale na čas zbrzdil hospodářský vývoj rodícího se městského organismu. Spolu s obnovou města začal Vilém vybavovat Pardubice základními městskými výsadami a cechovními artikuly.¹⁰⁸ Na jeho přímluvu obdržely Pardubice od krále Vladislava II. Jagellonského roku 1507 celní příjem, v Pardubicích se smělo vybírat clo i mýto za práci a přejezdy přes mosty, jak tomu bylo v královských městech.¹⁰⁹ Vilém položil základy k samosprávě města. V roce

¹⁰⁵ J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic n. Labem. Místopis starých Pardubic*, s. 12.

¹⁰⁶ Petr VOREL (ed.), *Knihy rudé města Pardubic*, s. 6.

¹⁰⁷ D. VORLOVÁ (ed.), *Compendium memorabilií královského komorního města Pardubic*, s. 64.

¹⁰⁸ P. VOREL, *Život na dvoře Viléma z Pernštejna*, s. 337.

¹⁰⁹ D. VORLOVÁ (ed.), *Compendium memorabilií královského komorního města Pardubic*, s. 64.

1509 se ve prospěch měšťanů vzdal práva tzv. odúmrti a udělil jim právo svobodně odkazovat movitý a nemovitý majetek, téhož roku věnoval městu clo z labského mostu a lov na Chrudimce, tržné ze soli, váhy i šenku a převedl většinu povinností pardubických měšťanů na peněžitý plat.¹¹⁰ Tehdy také zrušil právo svých úředníků zasahovat do majetkových sporů měšťanů a majetkoprávní soudnictví přesunul do městské samosprávy.¹¹¹ Důležitým se stal rok 1512, neboť vyšlo pro obnovené město nové souhrnné privilegium, které Pardubicím udělovalo práva, jimiž se řídila královská města. Vilém postoupil velkou část svých vrchnostenských pravomocí městské radě a položil tak základ široké autonomii města. Dále vyprosil roku 1524 majestát na výroční trhy od krále Ludvíka.¹¹² Velký důraz kladl Vilém na vnější vzhled, a s tím spojenou čistotu města. Například zakázal vyhazovat odpadky do městské Strúhy, vylévat z oken nečistoty atd.¹¹³ K těmto opatřením ho vedla nejen snaha o krásné reprezentativní město, ale také postupně pronikající proměny životního stylu nastupující renesance.¹¹⁴

Město zastávalo i funkci hospodářského centra. Do příchodu Pernštejnů ujímal se řemeslnický život jen spoře, ponechávaje městu ze staré doby stále svéráz vesnický. Vilém v podstatě rozbil dosavadní systém poplužních dvorů. Zrušené polnosti rozparceloval a předal do užívání poddaným.¹¹⁵ Od samého počátku výrazně podporoval a financoval jak samotnou výstavbu Pardubic, tak rozvoj její infrastruktury, včetně řemesel, trhů, kulturního a náboženského života. Měl pochopitelně zájem na tom, aby město vzkvétalo, neboť představovalo pro zámecké sídlo hlavní technické zázemí.¹¹⁶

Když roku 1512 udělil Pardubicím městská práva, kterými je postavil na úroveň měst královských,¹¹⁷ začala se významně měnit jejich demografická struktura. Do nových pěkných domů se začali stěhovat měšťané. Vilém podporoval příchod kvalitních řemeslníků

¹¹⁰ Tamtéž, s. 16.

¹¹¹ Z. NOVÁKOVÁ a kol., *500 let renesance ve východních Čechách*, s. 14.

¹¹² D. VORLOVÁ (ed.), *Compendium memorabilií královského komorního města Pardubic*, s. 16–17.

¹¹³ P. VOREL (ed.), *Knihy rudé města Pardubic*, s. 10.

¹¹⁴ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 111.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 88.

¹¹⁶ Z. Nováková a kol., *500 let renesance ve východních Čechách*, s. 23.

¹¹⁷ D. VORLOVÁ (ed.), *Compendium memorabilií královského komorního města Pardubic*, s. 62.

a obchodníků, tím že jim nabízel určité výhody. Původní zemědělsky zaměřené Pardubice odsouval na předměstí. Do roku 1515 bylo město uceleno výstavbou i osazením.¹¹⁸

*„... Do toho města táhli se lidé rozliční,
z jiných měst, slyšíc, že pán spravedlivý.
Mnohý jinde veliků maje nesnáz,
podeň se obrátil, aby mohl konec vzíti snáz ...“*¹¹⁹

Významného postavení v Pardubicích dosáhli soukeníci, kovolitci, zlatníci a zbrojíři. Zvlátní místo mezi místními řemeslníky měli stavitelé, převážně Italové a Němci. V židovských nebo německých rukou bylo také často pardubické lazebnictví, barbírství, barevny pláten i jirchářství. Na náměstí stála lékárna, krámy pekařské i masné, u kašny byl rybářský trh a při Strúze pivovar a mlýn. Na předměstím Dlouhém (dnes Zelené předměstí) se nacházeli nožíři, kováři, ševci, koželuh, cihlář, truhlář, soukeníci. Šlepyferny nožířské sroubeny byly pod Vinicí a na Malém předměstí.¹²⁰

Nepříliš rozsáhlé, ale výstavné a dobře opevněné jádro města obklopovala rozlehlá předměstí, kde byly situovány řemeslnické dílny. Roku 1501 nechal Vilém z Pernštejna vybudovat umělý tok – Strúhu, která původně navazovala na Počápeleský kanál (dnešní „Haldu“). Strúha proudila přes město, kam přiváděla vodu pro zásobování a sloužila jako pohon pro výrobní podniky, které stály na jejích březích, v místech dnešního Wernerova nábřeží a Kostelní ulice. Zde poháněla mlýn (dům čp. 109), lázně (v Kostelní ulici), řeznický kutlof i městský pivovar (postaven v letech 1501–1507 na dnešním Wernerově nábřeží, v místě zadního traktu dnešní radnice). Strúha tekla dál pod novostavbou Bartolomějského kostela, před kterým se náhon spojoval s Městskou řekou. Společně pokračovaly dnešní Sukovou ulicí směrem k Pernerově ulici, kde Pernštejnové založili jakousi průmyslovou zónu, která využívala k pohonu proud řeky. Místo bylo pojmenováno Na Valše, nacházela se zde skupina provozních objektů – soukenická valcha, mlýn, huť, kotlárna a katovna.¹²¹

¹¹⁸ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 103.

¹¹⁹ D. VORLOVÁ (ed.), *Compendium memorabilií královského komorního města Pardubic*, s. 17.

¹²⁰ Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem. Čechy městské*, Díl V., Pardubice 1935, s. 1–5.

¹²¹ J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic n. Labem. Místopis starých Pardubic*, s. 7–18.

Ve středověkých Pardubicích nemělo pivovarnictví žádný větší význam. To byla další věc, na kterou se Vilém zaměřil, neboť prodej piva představoval velmi výnosnou činnost, proto chtěl, aby byly Pardubice v této aktivitě soběstačné, a aby se zdejší pivo mohlo i vyvážet. Byl stanoven široký okruh hospod, které mohly odebírat pivo jen z Pardubic. Na celém dominiu platil zákaz dovozu piv odjinud. Městskému pivovarnictví se za vlády Pernštejnů mimořádně dařilo. Vařilo se zde světlé pivo, převyšující svou kvalitou pivovary v okolí. Z toho pramenil užitek vrchnosti i měšťanům.¹²²

Hlavním nezanedbatelným finančním zdrojem, díky němuž si mohli páni z Pernštejna dovolit nákladné přestavby svých sídel i měst, bylo rybníkářství. V té době představovalo rybníční hospodářství pro Pernštejny více než 70 % příjmů jejich vrchnostenské pokladny. Po vybudování napájecích kanálů se Pardubicko stalo rybníkářskou velmocí. V 16. století tu existovalo více než 200 rybníků o výměře téměř osm tisíc hektarů. Už před příchodem Viléma zde byly zahájeny rybníkářské projekty, ovšem náležité podmínky pro velký rozvoj rybníkářství nastaly až s koncentrací velkého území v rukou jednoho majitele. Promyšlené dílo Vilémových rybníkářů se začalo realizovat v 90. letech 15. století, kdy byly v okolí Pardubic vybudovány tři umělé vodní kanály, které zajišťovaly dostatek vody pro velkou rybníční soustavu. Na jihovýchod od Pardubic napájel, vodou z Chrudimky, rybníky Dvakačovický kanál. Na východ od Pardubic přiváděl vodu z řeky Loučné do rybníků Počápeleský kanál (Halda), který dále protékal přímo Pardubicemi, kam přiváděl kvalitní pitnou vodu a vodní sílu pro pohon technických zařízení ve městě. Nejdůležitějším vodním výtvozem byla však tzv. Velká struha (Opatovický kanál), která byla rozšířena a prodloužena, aby zásobovala vodou z řeky Labe největší rybníky. Hlavní chovanou rybou byl kapr, jenž byl mimořádně ceněn. K uchování tržních ryb po výlovech, nechal Vilém z Pernštejna vybudovat sádky, které se nacházely v Bohdanči, tehdejším centru rybníčního hospodářství.¹²³

Vilém „... ač zůstával věřen víře katolické, chránil od nátisku přehorlivých svých souvěrců nejen kališníků, nýbrž i bratří ...“¹²⁴ Proslul svou náboženskou tolerancí, nejsou zaznamenány žádné náboženské konflikty. Potlačoval jakékoliv náboženské nesnášenlivosti. Městské území nebylo vymezeno konfesijně, žili vedle sebe lidé hlásící se

¹²² Z. NOVÁKOVÁ a kol., *500 let renesance ve východních Čechách*, s. 23.

¹²³ Tamtéž, s. 28.

¹²⁴ František PALACKÝ, *Vilém z Pernšteina 1435 – 1521* (charakteristika z Františka Palackého *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*), Telč 2019, s. 1.

k různým vírám. Vilém z Pernštejna prosazoval princip tzv. nadkonfesijního křesťanství.¹²⁵ Zastával myšlenku, že otázka náboženského vyznání je individuálním právem a není důležité k jaké konfesi se kdo přiklání. Konfesijní rovnost vyžadoval i v praxi. Například pro nově založený pardubický špitál vydal nařízení, že: „... *Kdožkolivěk chudý vzat jest do špitálu, buď strany české neb římské a neb by vzali i Bratra, pro pána Boha, znajíc nuzného, aby se prostě k jednomu jako k druhému zachovávali, a každému aby se dalo jednomu jako druhém ...*“. Pro Viléma bylo hlavní, že jsou všichni křesťané. V Pardubicích tak koexistovaly tři české křesťanské konfese s židovskou komunitou, která zde netvořila uzavřené ghetto, ale bydlela rozptýlena v městské zástavbě. Většinu tehdejších obyvatel tvořili kališníci, kterým sloužil Pernštejnem opravený farní kostel utrakvistické církve (kostel Zvěstování Panny Marie). Nacházel se zde také klášter minoritů s katolickým kostelem (sv. Bartoloměj) a modlitebna Jednoty bratrské.¹²⁶

¹²⁵ J. VÁLKA, *Politika a nadkonfesijní křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna*, s. 173–175.

¹²⁶ Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem. Život náboženský do roku 1900*, Díl III., část 1, Pardubice 1926, s. 1-5.

5. Renaissance

Renaissance je epocha ve vývoji společenského, politického a kulturního života v Evropě. Z hlediska časového ji lze zařadit do 14.–17. století (při dataci ovšem záleží na tom, pro kterou zeměpisnou lokalitu dějinný úsek vymezujeme). Zrodila se v prostředí vyspělých italských městských států. Za její kolébku lze považovat Florentskou republiku. Renaissance nebyla pouze uměleckým slohem, ovlivnila i celý životní styl lidí. Charakterizuje jí především inspirace antikou, zesvětštění umění, oceňování tvůrčích schopností člověka a příklon k individualismu.¹²⁷ Z Itálie ji převzaly ostatní evropské národy: Francie, Německo, Anglie, Uhry, až se postupně rozšířila po celé Evropě.¹²⁸ Do zemí Koruny české dorazila se zpožděním, až na sklonku 15. století. Její pronikání k nám zbrzdil ostražitý postoj husitů, kteří ji viděli jako součást zesvětštělého a hříšného katolického světa.¹²⁹

Umělci se ve svých dílech snažili navázat na antickou kulturu a inspirovali se jí. Samotný název renaissance je definován jako znovuzrození, obrození ve smyslu znovu objevení člověka a světa. Neznamenal znovobjevení antiky, ale přinesla nový pohled na antická díla, který už nebyl svázán středověkým myšlením.¹³⁰ Byly překračovány hranice dřívější doby. Středověk kladl důraz na Boha a církev. Náboženské smýšlení nezmizelo, ale bylo doplněno o výraznější zájem o člověka, jeho tělesnost a pozemský život.¹³¹

Renaissance jako kulturní a životní styl je spjatá s myšlenkovým proudem humanismem (humanus = lidský), který se nerozvíjel jen na panských dvorech, ale i mezi měšťany. Život už nebyl chápán pouze jako příprava na věčnost, šlo i o jeho vlastní prožití.¹³² Kvalitu bytí v nové filosofii zvyšovala mimo jiné i krása a více se oceňovala umělecká tvorba.¹³³

Vzdělání a kulturní zájmy se stávají prioritami, lidé díky rozvoji knihtisku měli snadnější přístup ke knihám, více četli a rostla gramotnost. Šlechta si zakládala knihovny a učila se cizí jazyky. Rozmohlo se cestování, ať již z důvodů obchodních, studijních či

¹²⁷ Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české*. Díl VI., Praha 2007, s. 21–25.

¹²⁸ Jacques LE GOFF, *O hranicích dějinných období: na příkladu středověku a renaissance*, Praha 2014, s. 28–30.

¹²⁹ Petr VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české*. Díl VII, Praha 2005, s. 314.

¹³⁰ J. LE GOFF, *O hranicích dějinných období*, s. 29.

¹³¹ P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české*. Díl VI., s. 25.

¹³² J. LE GOFF, *O hranicích dějinných období*, s. 30–33.

¹³³ P. VOREL, *Velké dějiny zemí koruny české*. Díl VII, s. 340.

služebních. Šlechta i měšťané se tak dostávali do přímého kontaktu s jinými národy, které měly vliv na jejich kulturní návyky.¹³⁴ Zámořské plavby přinesly řadu objevů a nových poznatků, které společně s rozvojem přírodních a astronomických věd rozšiřovaly horizonty. Renesance se začala více věnovat hmotnému světu. Opírala se o empirii a nastaly pokusy o uvolnění filosofie dějin od církevního učení.¹³⁵

5.1. Šíření renesance do Čech

Ze středisek renesančního umění v Itálii pronikal nový umělecký sloh do zemí, které s ní měly živé kulturní i politické styky. Tak se k novému uměleckému programu kolem poloviny 60. let 15. století přihlásilo i Uherské království. Změna se projevila především na architektuře v okruhu královského dvora, který užíval služeb italských mistrů. Uherský král Matyáš Korvín začal vytvářet prostředí, které odpovídalo představě novodobého humanistického intelektuála. Nechal zřídit knihovnu, sbírku umění, učenou společnost, univerzitu v Budíně atd. Nový umělecký sloh se šířil přes kulturně vyspělý uherský dvůr do Markrabství moravského, které bylo od roku 1478 s Uhrami spojeno osobou panovníka. Roku 1475 bylo založeno Nové Město na Moravě, které je nejstarším renesančně pojatým urbanistickým založením v našich zemích. V roce 1492 se renesance objevuje na zámeckých portálech v Tovačově a Moravské Třebové.¹³⁶ V důsledku dočasného politického rozdělení zemí Koruny české a vlivu renesanční kultury budínského dvora se vytvořily na Moravě, ve Slezsku i v Lužicích příznivější podmínky k přejímání tehdy nového stylu. Čechy v tomto směru zatím zaostávaly.¹³⁷

Na urbanistický a architektonický rozvoj českých měst měly zásadní vliv politické události, díky nim se k nám tento styl dostal daleko dříve, než kdyby postupně pronikal ze slunného jihu.¹³⁸ První nesmělé stopy rané renesance se v Čechách objevily v době Vladislava Jagelonského. Souběžně s jejím příchodem dosahovala rozkvětu pozdní gotika, kde již gotické umění ztrácelo svou vertikálnost i hloubkovou orientaci. Architektura však zůstávala stále ještě středověká. Nelze o ní hovořit jako o předchůdci renesance.¹³⁹ Principem pozdní gotiky bylo odhmotnění. Profily se vytvářely vyřezáváním do hmoty

¹³⁴ Tamtéž, s. 315–324.

¹³⁵ P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české*. Díl VI., s. 19–21.

¹³⁶ E. ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, s. 8–11.

¹³⁷ P. VOREL, *Velké dějiny zemí koruny české*. Díl VII., s. 333.

¹³⁸ Emanuel POCHE, *Praha na úsvitu nových dějin*, Praha 1988, s. 43.

¹³⁹ J. HEROUT, *Slabikář návštěvníků památek*, s. 41.

stěny. Naopak renesanční umění hmotu respektovalo a vytvářelo tvary jejím přidáváním, ne ubíráním, a profily se nanášely na zed'.¹⁴⁰

Po smrti uherského krále Matyáše Korvína v roce 1490 získal jeho trůn český král Vladislav Jagellonský. Centrem nové personální unie se stal Budín. Z tohoto prostředí, které se lišilo svou kulturní orientací od pozdně gotických Čech, čerpal král nové podněty pro své stavební podniky v Čechách. Nejvýznamnější se stala přestavba Pražského hradu, zde se objevily první časné renesanční formy v Praze. V roce 1493 huť hlavního hradního stavitele Benedikta Rieda z Pístova vytesala renesanční okna Vladislavského sálu na Hradě. V tomto období se však stále ještě jednalo o stavby gotické, v nichž renesanční detaily představovaly reprezentativní doplňky.¹⁴¹ O něco později se nový styl ještě výrazněji projevil na fasádách Ludvíkova křídla. Riedova huť vytvořila i renesanční portál na jižní straně kostela sv. Jiří. Z Hradu tak pramenila počáteční iniciativa k slohové proměně.¹⁴²

Od dvacátých let 15. století začala v Čechách vznikat další střediska renesance, která nebyla závislá na Budínu a nepěstovala pouze čistou italskou formu. Získávala inspiraci z Německa prostřednictvím styků se Saskem a Slezskem. Šlo o přejímání renesančních tvarů poupravených vlivem mísení s gotickou tradicí. Jedním z center tohoto proudu se staly i Pardubice.¹⁴³

Hlavní rozvoj renesance nastal s nástupem Habsburků na český trůn. Roku 1526 byl zvolen arcivévoda Ferdinand Habsburský českým králem. Za královskou korunu přijal podmínky českých stavů, avšak všechny své závazky nechtěl tak důsledně plnit. Jeden jeho slib se týkal trvalého pobytu na Pražském hradě. Ferdinandovi zde však chybělo zázemí vhodné pro relaxaci a osvěžení na čerstvém vzduchu, a proto se rozhodl založit zahradu s letohrádkem. Touto stavbou pomohl u nás otevřít dveře ryze italskému slohovému cítění.¹⁴⁴

Za počátek vrcholné renesance v Čechách bývá symbolicky považována stavba letohrádku, který nechal král Ferdinand I. budovat od roku 1538 v nové královské zahradě pro svou manželku Annu Jagellonskou. Později se mu dostalo názvu Letohrádek královny

¹⁴⁰ E. ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, s. 16.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 7–17.

¹⁴² E. POCHE, *Praha na úsvitu nových dějin*, s. 44.

¹⁴³ E. ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, s. 17.

¹⁴⁴ E. POCHE, *Praha na úsvitu nových dějin*, s. 45–47.

Anny. Díky jeho stylové čistotě se jednalo o perlu zaalpské renesance. Výjimečná byla i nová idea zámečku, určeného pro pobyt pouze v letních měsících, ta totiž sice existovala v tehdejší Itálii, ale ne v severských zemích.¹⁴⁵ Z iniciativy Ferdinandova syna arcivévody Ferdinanda Tyrolského, který byl českým místodržícím po potlačení stavovské vzpoury v roce 1548, byl postaven další významný renesanční lovecký letohrádek ve tvaru šesticípé hvězdy – Letohrádek Hvězda u Bílé hory.¹⁴⁶ Velice důležitým impulsem pro rozvoj renesance byla výprava české šlechty do Itálie v letech 1551-1552. Urození reprezentanti českých zemí měli doprovodit novomanžele z panovnického habsburského rodu, arciknížete Maxmiliána a Marii Španělskou, při jejich cestě z přístavu Janov do Vídně. Protáhlý pobyt české šlechty a dalšího doprovodu v lombardském prostředí, podnítil jejich zájem o životní styl italské renesance a jeho následování. Cesta ovlivnila myšlení a vztah k umění této generace šlechticů, jež hrála v druhé polovině 16. století důležitou roli v oblasti politiky i kultury např. Vilém z Rožmberka, Zachariáš z Hradce, Jaroslav Smiřický, Vratislav z Pernštejna a další. S renesancí se na této cestě seznamovali i příslušníci neprivilegovaných vrstev. Po návratu začala aristokracie s masivními přestavbami svých sídel.¹⁴⁷ Například Zachariáš z Hradce po návratu vybudoval ze svého zámku v Telči renesanční sídlo. To inspirovalo měšťany k předělání svých domů. Telč se tak stala krásným renesančním městem (výprava tak vlastně přispěla mimo jiné i k tomu, že bylo toto město v roce 1992 zapsáno do Seznamu světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO).¹⁴⁸

Architektura v Praze, v Čechách a na Moravě se v 16. století pojí s renesancím slohem. Výklad architektonických principů v tomto období není jednoduchý. Česká renesance se vyvíjela ve více směrech. Mísily se nové myšlenky se starší, středověkou tradicí a do jisté míry i s novými proudy stylově odlišné tzv. severské renesance, vyvíjející se v Německu a Nizozemí.¹⁴⁹ Za vlády Ferdinand I. se z Prahy stalo jedno z nejvýznamnějších zaalpských ohnisek renesančního umění. Jinde v Českých zemích se renesance dostávala do rukou goticky vyškolených kameníků, což se projevilo na její stylové čistotě. Další směr, který

¹⁴⁵ I. MUCHKA, *Architektura renesanční*, s. 58.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 78.

¹⁴⁷ Jaroslav PÁNEK, *Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551-1552*, České Budějovice 2003, s. 93–95.

¹⁴⁸ https://www.telc.eu/turista_a_volny_cas/historie/osobnosti/zacharias_z_hradce – (náhled 14. 6. 2022).

¹⁴⁹ I. MUCHKA, *Architektura renesanční*, s. 9.

byl z hlediska renesance také jistým kompromisem s gotikou, vyšel z pernštejnských měst.¹⁵⁰

Renesanční hodnoty, uměleckořemeslné dovednosti, vědecký pokrok a celý sociálně-ekonomický a kulturní vývoj se promítl také do architektury. K objednavatelům staveb se kromě panovníka, církve a šlechty přidávali nově ve větší míře také města a měšťané. Vznikají dvě do jisté míry odlišné oblasti kultury šlechtické a měšťské. Změna tak nenastala pouze u panských sídel, ale odrazila se i v podobě českých měst.¹⁵¹

Měnící se životní styl poznamenal nároky a vkus, což vedlo ke zrodu nových typů budov. V 16. století nastal přechod z nehostinného prostředí, primárně obraných středověkých hradů na kopcích, do příjemného prostředí renesančních zámků a paláců. Éra hradní stavebního typu skončila. Oproti tomu tvrz, druh sídla nižšího feudála, přetrvávala a zůstávala i v renesanci opevněným sídlem, často s obrannou věží, vodním příkopem apod. Byla budována v centru nebo v blízkosti vesnické či měšťské zástavby a ve spojení s hospodářským zázemím. V 16. století se tvrze většinou rozšiřovaly do nové podoby mnohem luxusnějšího typu aristokratického sídla, tedy zámků a zámečků.¹⁵² V nových stavbách velmožských sídel nebo při jejich přestavbách se kladl důraz na moderní renesanční projekt a reprezentativnost, a to jak ve vnější architektuře, tak i v interiérech.¹⁵³ Stavěly se též vily, letohrádky, míčovny, jízďárny, zahradní stavby a zahrady.¹⁵⁴

Charakteristickými rysy slohu byly arkády, štíty, portály, sgrafita, valené klenby, kupole, kruhové oblouky a používání sloupových řádů, které evropské civilizaci odkázala antika. Interiéry zámku se pokrývaly malbami s ornamentikou, alegorickými postavami atd. V hojném počtu se objevují závěsné portrétní obrazy, vytvářející rodové galerie (v Pardubicích se nedochovaly). Proti gotickému směřování vzhůru začala dominovat šířka. Snižovaly se stropy. Fasády byly většinou hladké, oživené sgrafitem nebo iluzivní malbou.¹⁵⁵

Šestnácté století je označováno jako tzv. zlatá doba měst. Města bohatla a rozkvétala v nich renesanční architektura (vzhledem k pozdějším přestavbám máme dochováno jen málo čistých příkladů měšťanských domů). Urbanistická struktura zůstávala v základním půdorysu. Modernizovalo se staré opevnění a stavěly se nové objekty (brány v Pardubicích). Vznikají špitály, hřbitovy se stěhují na předměstí, budují se objekty pro zdokonalení

¹⁵⁰ E. ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, s. 25.

¹⁵¹ I. MUCHKA, *Architektura renesanční*, s. 10.

¹⁵² Tamtéž, s. 35.

¹⁵³ P. VOREL, *Velké dějiny zemí koruny české*. Díl VII., s. 340.

¹⁵⁴ I. MUCHKA, *Architektura renesanční*, s. 36–41.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 17–33.

vodního hospodářství. Novými objekty jsou masné krámy, tržnice, pivovary, mlýny, valchy, školy i tiskárny apod. Významným městským stavebním počinem jsou radnice. Městské prostředí se jinak mění spíše pomalu, přichází výměna dřevěných nebo hrázděných domů za ohnivzdorné zděné se štíty a atikami. Sjednocují se výšky jednotlivých objektů.

Prim hrála architektura profánní. Na sakrální architektuře se renesance tak výrazně nepromítla, v ní stále částečně přežívala gotika. V této souvislosti se objevuje názor, že je tomu tak proto, že renesance měla být ve své podstatě „pohanským slohem“ znovuzrození antiky.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 46.

6. Proměna Pardubic z pozdně gotického města na renesanční

Vilém z Pernštejna vybavil své pardubické panství stavbami, které ze stylového hlediska stále náležely k pozdní gotice. Vilémova huť přinesla do interiéru pardubických domů sklípkové klenby. Paralelně s nimi se však o své místo hlásily i prvky nového renesančního umění, které do Pardubic začaly pomalu pronikat.¹⁵⁷ Nejvýrazněji se odrazily na pravidelné a prostorově vyrovnané výstavbě pardubického náměstí, které se od gotických liší důrazem na formální stránku uspořádání. Stavební práci řídil mistr Pavel, jehož jméno lze s spojit se dvěma renesanční portály – vstupní portál paláce na Kunětické hoře (jeho vlys vyplňuje letopočet 1510) a severní portál kostela sv. Bartoloměje (1519),¹⁵⁸ jenž je nejstarší raně renesanční památkou ve městě.¹⁵⁹

Vojtěch z Pernštejna se zaměřil především na pardubický zámek, kam po roce 1521 trvale přesídlil.¹⁶⁰ Za vlády jeho otce skončila pozdně gotická etapa výstavby tohoto sídla, za které byl vytvořen základ trojkřídlé dispozice kolem čtvercového nádvoří. Vzniklo také obytné západní a o něco později i jižní křídlo, kde se nacházely dva velké reprezentační sály a na jižních nárožích byly vybudovány diagonální rizality. Stavby spojila mohutná hradba, k níž byla přistavěna věž, tzv. Jetmarka. Předělalo se i severní křídlo. Z této fáze snad pochází hvězdová klenba arkýře jižního křídla i kaple Tří králů a gotické patrové arkády na východní straně nádvoří.¹⁶¹ Od třicátých let 15. století začali doplňovat dispozici zámku Vilémovi synové, a to již výhradně v renesančním stylu.¹⁶² Vojtěch z Pernštejna zvedl zámek o druhé patro, ve kterém vyrostly nové obytné i reprezentační místnosti. Nechal vystavět velkolepý vstup do zámku, pro který objednal renesanční portál. Na zámku vzniklo také kamenné schodiště, jehož dvojramenná pravoúhlá forma má svůj vzor v italské renesanci. Součástí úprav byla i raně renesanční malířská výzdoba sálů (současné názvy: Mázhaus, Vojtěchův sál, Sloupový sál), která vznikla kolem roku 1530. Dnes se jedná o největší dochovaný úkaz raně renesanční tvorby v Čechách. Nové malířské umění vyzdobilo interiéry iluzivní malbou, ornamenty, kazetovými stropy, figurálními nástěnnými

¹⁵⁷ J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic n. Labem. Místopis starých Pardubic*, s. 15.

¹⁵⁸ E. ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, s. 18.

¹⁵⁹ J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic n. Labem. Místopis starých Pardubic*, s. 15.

¹⁶⁰ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 144.

¹⁶¹ <https://www.pamatkovykatalog.cz/zamek-12701272> – (náhled 27. 6. 2022).

¹⁶² E. ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, s. 19.

malbami i ženskými akty, které jsou svědectvím o nových renesančních estetických postojích. Vojtěch z Pernštejna se tak zasloužil v podstatné míře o zvýšení reprezentativnosti pardubického zámku.¹⁶³

Soubor maleb dokládá přítomnost skupiny zkušených umělců, kteří nejenže znali italské renesanční předlohy, ale také je ovládali takovým způsobem, jež svědčí o jejich těsném vztahu k italskému prostředí. Tito umělci jsou významní i pro české prostředí, neboť do něj přinesli projevy renesančního umění v dosud jedinečné míře. Nesmíme opomenout důležitou roli zadavatele, neboť program malířské výzdoby je odrazem jeho vkusu a uměleckého cítění.¹⁶⁴ Pro historii výtvarného umění v Čechách jsou velmi přínosné památky dokládající kulturní výši Vojtěcha z Pernštejna, který byl jedním z prvních českých šlechticů, který přinesl do výzdoby interiérů ve svých rezidencích nově pronikající umělecký styl rané renesance. Malbami byl vymalován i kostel sv. Bartoloměje, kde v rodové hrobce roku 1534 spočinul i on sám. V současnosti jeho tumba tvoří dominantu interiéru kostela sv. Bartoloměje (viz obrazová příloha, č. 14).¹⁶⁵

Vojtěch začal i s úpravami města. Jeden ze svých domů na náměstí přestavěl na měšťskou školu a rozhodl se i pro postupné přebudování radnice. Nová renesanční věž, která se měla stát jednou z dominant města, začala růst za farním kostelem Zvěstování Panny Marie.¹⁶⁶

Po jeho náhlé smrti roku 1534 připadly Pardubice jeho staršímu bratrovi Janovi z Pernštejna. V jeho rukou se soustředila všechna česká, moravská a slezská panství rodu. V rozsahu majetku mu tak nemohl konkurovat žádný jiný šlechtic. Jan, zvaný Bohatý, zaujal místo v čele stavovské opozice vůči Ferdinandovi I. Pardubice se tak na čas staly centrem politického dění. Za jeho vlády proběhla přeměna města z pozdně gotického na renesanční. Výstavné město jeho otce se roku 1538 ocitlo celé v plamech.¹⁶⁷ Před Pernštejnem tak stál úkol obnovit vyhořelé město. I nyní se uplatnila typizovaná hromadná výstavba města. Generální urbanistickým projekt vypracoval mistr Jiřík z Olomouce, který navrhl

¹⁶³ F. ŠEBEK., *Dějiny Pardubic I.*, s. 116–119.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 118–119.

¹⁶⁵ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 148.

¹⁶⁶ J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic n. Labem. Místopis starých Pardubic*, s. 15.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 120.

dvoupatrové domy s renesanční atikou.¹⁶⁸ Město se začalo velmi rychle opravovat. Jan z Pernštejna velmi efektivně pomáhal měšťanům v opravách. Snažil se o rychlou obnovu města, proto daroval měšťanům různé úlevy i veškerý stavební materiál.¹⁶⁹ Nově využitým materiálem se stala terakota, z níž se v místní cihelně pálily portály a ostění (vypálené podle jedné formy do červena s rostlinnou rozvilinou). Tím byla také nahrazena drahá a časově náročná práce kamenická. Domy na náměstí a v ulicích, radnice, Pražská brána, předbrání, masné krámy atd. Všechny tyto objekty rostly velmi rychlým tempem.¹⁷⁰

Výstavbu řídil mistr Jiřík Olomoucký. Její originalnost spočívala v použití obloučkových atik a terakoty v takové míře, se kterou se neseťkáme ani v Itálii. Domy získaly novou podobu včetně renesančních atikových štítů (nad výškově sjednocenými římsami) a malířské výzdoby. Iluzivní malovaná architektura na domech čerpala z renesančního tvarosloví - pilastry, polosloupky s rozšířením ve spodní části, profilované římsy, nástavce s ornamentem a tradičním listovcem, perlovcem a rostlinnou rozvilinou. Na změnu životního stylu měšťanů ukazují velké renesanční síně v domech na náměstí i terakotové portály objevující se v interiérech domů.¹⁷¹

Pro pardubické stavby jsou příznačná průčelí vymezená jednotnou hlavní římsou, nad kterou se tyčí řada pravoúhlých pilastrů vytvářejících obdélná pole, která jsou zakončená obloučky. Jednotná atika po celém městě spojovala v celistvé stěny náměstí a ulice (průčelí pardubických domů se lišila jen šířkou podmíněnou starou parcelací města). Mistr Jiřík vytvořil zcela nový typ štítu, který u nás rychle zdomácněl a stal převládajícím slohovým znakem tzv. české renesance. Na domech lze také zpozorovat určitý kompromis mezi renesančním vkusem a gotikou, neboť gotické střechy byly v průčelí zakryty atikou.¹⁷²

Kromě měšťanských domů se musely po požáru obnovit i jiné objekty. Novou a trvalou dominantou města se stala Pražská brána (Zelená brána), která prošla radikální proměnou. Jednopatrovou bránu zakončila obloučková atika, za ní byla postavena vysoká věž s jehlancovitou střechou. Střechu pokryl měděný plech, který se leskl zlatě. Vlivem oxidace ovšem časem zezelenal, proto dnes nese jméno Zelená brána (viz obrazová příloha, č. 6).

¹⁶⁸ E. ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, s. 21.

¹⁶⁹ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 120–121.

¹⁷⁰ E. ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, s. 19.

¹⁷¹ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 120–124.

¹⁷² E. ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, s. 22.

Značnou péči věnoval Jan z Pernštejna také úpravám poškozeného kostela sv. Bartoloměje (viz obrazová příloha, č. 5). Změny se dotkly především interiéru. Byla vybudována trojramenná empora. Její vznik souvisel se změnou funkce kostela z klášterního na farní. Empora sloužila jako tzv. panská tribuna, ale užívala se také pro vystoupení pěveckých sborů a literátského bratrstva.¹⁷³ Literátský sbor byl měšťanským zpěváckým sdružením. V našich zemích rozvíjely svoji činnost od druhé poloviny 15. století, s nimi je spojen i vznik kancionálů. V rámci bohoslužby se touto cestou v městském prostředí pěstovala hudební kultura.¹⁷⁴ Upravena byla i městská radnice (dům čp. 6 na náměstí). Její novostavba se nesla ve stejném duchu jako okolní domy. Uprostřed obloučkovité atiky byly umístěny hodiny. Ze střechy vyčníval čtyřboký hranol, který sloužil k umístění radničního zvonu a zakončoval jej protáhlý jehlanec.¹⁷⁵

V Pardubicích se v této době také velmi rozvíjel hospodářský život. Po vzoru svého otce i Jan zdokonaloval rybníční soustavu a pivovarnictví. Přes požadavky panského sídla nezanedbatelnou mírou ovlivňoval prosperitu pardubických řemesel.¹⁷⁶

Za Jana z Pernštejna pokračovala přestavba pardubického zámku, který v letech 1534–1543 dostal podobu uzavřeného čtyřkřídlého objektu. V roce 1541 byl osazen renesanční vstupní portál (viz obrazová příloha, č. 2), před kterým byl vybudován renesanční kamenný most se zábradlím s figurálními reliéfy, který spojil zámecké nádvoří s hlavním vstupem do zámku. Byla také doplněna malířská výzdoba reprezentačních sálů.¹⁷⁷ Na konec této renesanční etapy výstavby zámku odkazuje postava kamenného andělíčka držícího cedulku s letopočtem 1543 (umístěná vlevo u vchodu do zámku). S tímto rokem se však také začaly projevoval Janovy finanční problémy. I přes to, že Jan z Pernštejna disponoval ohromným pozemkovým majetkem, chyběl mu volný kapitál. Na svoje fundátorské akce si musel peníze půjčovat. Staré dluhy ovšem splácel novými půjčkami. Navíc musel poskytovat často finanční prostředky Ferdinandovi I. Hodně peněz též utratil za stavební činnost v Pardubicích. Jeho ekonomická situace se tak stále zhoršovala.¹⁷⁸

¹⁷³ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 124–125.

¹⁷⁴ Petr MACEK, *Slovník české hudební kultury*, Praha 1997, s. 518–519.

¹⁷⁵ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 123–125.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 130.

¹⁷⁷ <https://www.pamatkovykatalog.cz/zamek-12701272> – (náhled 17. 6. 2022).

¹⁷⁸ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 129.

Nejstarší vyobrazení Pardubic pochází z roku 1602 od Jan Willenberga – nejvýznamnějšího vedutisty období renesance u nás, díky kterému si můžeme udělat představu o vzhledu renesančního města (viz obrazová příloha, č. 10).¹⁷⁹

¹⁷⁹ I. MUCHKA, *Architektura renesanční*, s. 45.

7. Vztah jednotlivých generací pánů z Pernštejna k renesanci

7.1. Vilém z Pernštejna (1438–1521)

Vilém z Pernštejna je ukázkovým zastupitelem své generace, na které byl patrný přerod od středověkých rytířů k vizionářům nové doby, do které pomalu začínala pronikat renesance a humanismus.¹⁸⁰

Opustil tradiční podobu rodového sídla – staré gotické hrady (Zubštejn, Pernštejn), které už nespĺňovaly nároky nového stylu života, bydlení a reprezentace. Rozhodl si postavit nové reprezentativní sídlo, které by odpovídalo soudobé architektuře. Přes svůj kontakt s mocenskými autoritami tehdejšího středoevropského světa zůstal zpočátku nedotčen humanismem a ranou renesancí. Postupem času přece jen od svého konzervativního postoje pomalu ustupoval.¹⁸¹

Paradoxně jeho úzké napojení na uherský dvůr, které můžeme pozorovat od 70. let 15. století, se nijak významně neodrazilo na architektuře ani malířské či sochařské výzdobě Pardubic. Vilém zůstal věrný tradičním formám a vystavěl Pardubice v pozdně gotickém stylu.¹⁸² K budínské renesanci nepřilnul. Na rozdíl od Pernštejna jeho přítel Ctibor Tovačovský z Cimburka přenesl na své tovačovské sídlo nejmodernější slohové architektonické tvary užívané na stavbách v Budíně.¹⁸³

Podle Františka Palackého nebyl Vilém z Pernštejna milovníkem bláhové nádhery, se kterou se seznámil v prostředí renesančních dvorů, při svém pobytu v Itálii a Uhrách. Přepych a rozmařilou zábavu považoval za zbytečnosti, které pouze vyprazdňují pokladnu.¹⁸⁴ Názorům stárnoucího Pernštejna se musela podříditi i podoba dvora v Pardubicích. Vilém už nestál o klasické radovánky nejspíše z nadhledu svého věku a životních zkušeností. Svými ideály byl stále zakotven v době poděbradské, jež formovala jeho hodnoty a svébytný vztah k umění.¹⁸⁵ Dával přednost racionálnímu hledisku a jako schopný hospodář zvažoval náklady, proto nejspíše nebyl schopen tolik ocenit drahé,

¹⁸⁰ Z. NOVÁKOVÁ a kol., *500 let renesance ve východních Čechách*, s. 2.

¹⁸¹ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích*, s. 165–167.

¹⁸² V. HRUBÝ, *Petr Vorel, Páni z Pernštejna*, s. 115.

¹⁸³ E. ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, s. 10.

¹⁸⁴ F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, s. 3.

¹⁸⁵ P. VOREL, *Život na dvoře Viléma z Pernštejna*, s. 353.

kamenosochařskými díly zdobené raně renesanční práce, i přes jejich výslednou uměleckou kvalitu. Svoji pozornost zaměřil raději na výstavbu fortifikace, na které rozhodně nešetřil. Opevnění naplňovalo jeho vizi bezpečí a reprezentace.¹⁸⁶

V roce 1491 zahájil přestavbu hradu v Pardubicích.¹⁸⁷ Staré sídlo adaptoval ve stylu konzervativní pozdní gotiky. Inspiroval se při tom Vladislavovým audienčním sálem na Pražském hradě.¹⁸⁸ Čím dál více se však začínaly projevovat i prvky nastupující renesance, která se omezovala převážně na portály (portál na Kunětické hoře z roku 1509 – nejstarší památka rané renesance ve východních Čechách), okenní ostění, vzácné podloubí raně renesanční římsy odvozené z Riedovy huti na Hradě. Ke konci Vilémova života sledujeme první důkazy rané renesance i v nástěnném malířství, jak na zámku, tak ve městě – například renesanční ornamentika na domě č. 27, v arkýři Vojtěchova sálu, na klenbách atd. Stavba města byla dokončena v roce 1515 a vytvořila spojnici mezi pozdně gotickou architekturou a raně renesančním urbanistickým řešením.¹⁸⁹ Můžeme tak říct, že Vilém prostřednictvím svých stavebních aktivit uvedl renesanci do Pardubic.

7.2. Jan z Pernštejna (1487–1548) a Vojtěch z Pernštejna (1490–1534)

Jan a Vojtěch vyrůstali v zámeckých rezidencích. V mnohem příznivějším prostředí, než jejich otec Vilém, jež dospíval v době poznamenané válkami na nepřístupných hradech. Jedním z jejich vychovatelů byl utrakvistický humanista Jan Češka, který je seznámil s antickými i renesančními autory. Raná renesance na ně působila přes stavební aktivity spojně s královským okruhem, zejména přestavba Pražského hradu. Svůj podíl na vlivu mělo i rozšíření rané renesance na Moravě, především dvůr olomouckých biskupů nedaleko Pernštejnského dominia na Moravě.¹⁹⁰ Umění rané renesance se pro oba stalo projevem reprezentace a zřejmě i součástí nového životního stylu aristokracie, se kterým se seznámili nejen zprostředkovaně (literatura, malba, grafika, tapiserie apod.), ale i přímo.¹⁹¹ Rychle přijímali nové tendence, které se objevovaly v jejich sousedství i za hranicemi. Navíc byli

¹⁸⁶ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích*, s. 166.

¹⁸⁷ I. MUCHKA, *Architektura renesanční*, s. 166.

¹⁸⁸ V. HRUBÝ, *Petr Vorel, Páni z Pernštejna*, s. 113.

¹⁸⁹ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích*, s. 167–168.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 169.

¹⁹¹ V. HRUBÝ, *Petr Vorel, Páni z Pernštejna*, s. 115.

kulturně velmi úzce napojeni na hlavní centra tehdejší renesance - habsburský dvůr ve Vídni a na oblast saské renesance, kde čerpali inspiraci a poučení.¹⁹²

Ve dvacátých a třicátých letech 16. století přeměnil Vojtěch z Pernštejna pozdně gotický zámek v Pardubicích na raně renesanční rezidenci. Dostavěl východní a severní křídlo, které bylo zvýšeno o jedno patro.¹⁹³ Dále přistoupil k radikální proměně interiérů pardubického zámku. Nechal zhotovit dílo, které svojí orientací k rané renesanci a kvalitou nemá v této době v Čechách analogii.¹⁹⁴ Malba z Vojtěchova sálu z roku 1532 se řadí k nejstarším ukázkám nového stylu u nás. Příkladem nové humanistické orientace je i odkaz k antickému dědictví v postavě „vrtkavé Štěstěny“ (Fortuna Volubilis). Malba je považována za nejstarší akt v dějinách českého malířství.¹⁹⁵ Postava Štěstěny znázorňovala nestálost lidského štěstí a jeho dočasnosti (v renesanci byla hojně rozšířeným námětem).¹⁹⁶ Dále lze do těchto let datovat kazetové stropy. Nechal také vyrobit velkolepý vstupní raně renesanční portál, jehož ústředním námětem se stala oslava Pernštejnského rodu.¹⁹⁷ Přes architekturu a výzdobu pardubického zámku se nám Vojtěch z Pernštejna zobrazuje jako kultivovaný a vzdělaný objednavatel, jenž se obklopil kvalitními umělci, kteří uskutečnili jeho náročné vize.¹⁹⁸

Po smrti Vojtěcha z Pernštejna, přešel jeho majetek na bratra Jana, který i díky tomu dosáhl největší územní expanze v historii pánů z Pernštejna, ale také za jeho vlády započal postupný rozprodej tohoto obrovského dominia.¹⁹⁹ Jan z Pernštejna dokončil raně renesanční výstavbu zámku v Pardubicích roku 1543.²⁰⁰

Především se také zasloužil o obnovu města po ničivém požáru, který v roce 1538 zničil pozdně gotické město vystavěné Vilémem z Pernštejna. Přestavba města proběhla přibližně v letech 1538–1543.²⁰¹ Renesanční slohová jednota města byla dána typizací občanských

¹⁹² V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích*, s. 169.

¹⁹³ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 119.

¹⁹⁴ V. HRUBÝ, *Petr Vorel, Páni z Pernštejna*, s. 115.

¹⁹⁵ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 119.

¹⁹⁶ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 150.

¹⁹⁷ *Tamtéž*, s. 176.

¹⁹⁸ V. HRUBÝ, *Petr Vorel, Páni z Pernštejna*, s. 115.

¹⁹⁹ P. VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století*, s. 5–6.

²⁰⁰ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance*, s. 176.

²⁰¹ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 120–122.

staveb a výrobou prefabrikovaných terakotových ostění dodávaných pernštejnskou cihelnou.²⁰²

Rozdíly mezi Vilémem a jeho syny lze nejlépe pozorovat na zámku v Pardubicích, neboť zde se jejich umělecké a stavební aktivity střetly. Vilém zůstal u tradičního architektonického tvarosloví, které zosobňovaly někdy až strohé formy pozdní gotiky, kterou doplnily první skromné náznaky rané renesance v malířské výzdobě a na římsách portálů. Sochařství u něj zastávalo minimální roli. Za to jeho synové nešetřili na kvalitě uměleckých děl. Chopili se nové reprezentativní koncepce a proměnili velkorysým způsobem pozdně gotický hrad v opravdový raně renesanční zámek, který se mohl srovnávat se zámeckými rezidencemi za našimi hranicemi v jižním Německu a Sasku.²⁰³

Smrtí Jana z Pernštejna skončila pro město epocha spojená s výstavbou, přestavbou, budováním sídla, města i okolí. Svým synům předal dědictví zatížené dluhy, které mu přinesl kolaps úvěrového trhu, a se kterými se jeho synové při vlastním nákladném způsobu života nedokázali vyrovnat.²⁰⁴

7.3. Jaroslav z Pernštejna (1528–1560), Vratislav z Pernštejna (1530–1582) a Vojtěch z Pernštejna (1532–1561)

Všech tří Janových synů se dotkla snaha Ferdinanda I. o připoutání šlechtických mladíků z významných českých i moravských rodů ke svému dvoru. Ferdinand I. se stále dostával do rozporů s tehdejší politickou scénou, a tak chtěl alespoň z mladé generace aristokratů vychovat příznivce vládnoucího centra.²⁰⁵ Mladí Pernštejnové byli posláni k vídeňskému dvoru, kde získali jazykové dovednosti, zkušenosti se životem u dvora a vyšší vzdělání. Na habsburských dvorech navázali i nové společenské styky.²⁰⁶

Jaroslav i Vratislav měli velmi blízký vztah k hlavním střediskům zaalpské renesance a k italskému umění, neboť v daném prostředí ve službách dvora často přebývali. Osvojili si renesanční způsob života, rozhled v oblasti kultury a umění a zvykli si i na přepych.²⁰⁷ Stále více se však zdržovali na cestách v cizině a u dvora než na svých domácích panstvích, se

²⁰² I. MUCHKA, *Architektura renesanční*, s. 116.

²⁰³ V. HRUBÝ, *Petr Vorel, Páni z Pernštejna*, s. 115.

²⁰⁴ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance*, s. 183.

²⁰⁵ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 237.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 210.

²⁰⁷ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance*, s. 183.

kterými ztráceli užší kontakt.²⁰⁸ Vratislav cestoval po Evropě v doprovodu arciknížete Maxmiliána. Navštívil například Brusel, Antverpy, Španělsko a mnohá další místa.²⁰⁹ Stál též v čele hromadné výpravy české šlechty do Itálie v letech 1551–1522, ze které se domů vrátil poučen o způsobu života v renesanční Itálii. Seznámil se zde s renesanční architekturou, malířstvím, hudbou i s prvky každodenního života.²¹⁰ Obdiv k italskému prostředí si vytvořil i humanisticky orientovaný Jaroslav.²¹¹

Nejmladší syn Jana z Pernštejna byl z bratrů nejvíce umírněný. I on strávil mládí u vídeňského dvora. V patnácti letech byl přijat k pražskému dvoru. Ze služby však brzy odešel do Pardubic. Vojtěch kritizoval přehnané utrácení starších bratrů, kteří neproduktivně plýtvali penězi ve službách dvora. Jejich zahraniční cesty a náklady spojené s reprezentací a zábavou stále více vyprazdňovaly perštejnskou pokladnu.²¹² I přes Vojtěchovy výčitky si jeho bratři stále nedokázali upřít své záliby. Například Jaroslav byl vášnivým sběratelem a na pardubický zámek posílal draze koupené gobelíny, zbraně a různé věci pro svou „stříbrnou komoru“.²¹³ Roku 1552 Vojtěch požádal o svůj třetinový podíl dědictví. Měl sice zájem o Pardubice, ale nakonec si za své sídlo vybral Prostějov. Dobře hospodařil a nemusel po vzoru svých starších bratrů prodávat další a další panství.²¹⁴

Zámek ztratil svoji funkci politického centra spolu s úmrtím Jana z Pernštejna, ale stále si držel své postavení významného společenského střediska, i když Jaroslav ani Vratislav zde moc času netrávili.²¹⁵ Na zámecké slavnosti vzpomínal mladší syn Ferdinanda I., arcikníže Ferdinand, který byl toho času místodržícím v Českém království. Na pardubickém panství pobýval jako častý host. Obdivoval zde přepychové zámecké sály, lovecký revír na Kunětické hoře i kladrubský hřebčín, jímž bylo Pardubicko u dvora proslulé. Sám král se zde také zdržel na návštěvě v letech 1539, 1549 a 1554.²¹⁶

²⁰⁸ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 205.

²⁰⁹ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance*, s. 183.

²¹⁰ J. PÁNEK, *Výprava české šlechty do Itálie*, s. 93–94.

²¹¹ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance*, s. 183.

²¹² P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 210–211.

²¹³ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, s. 137.

²¹⁴ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 204.

²¹⁵ Tamtéž, s. 205.

²¹⁶ Tamtéž, s. 206–208.

Paradoxně se spjatost obou bratrů s renesancí bohužel jinak významně nepromítla na pardubickém panství, na čemž měla jistě svůj podíl jejich nepříznivá finanční situace. Od smrti Jana z Pernštejna nenalzáme žádné doklady o větší stavební, malířské ani sochařské činnosti. Hlavní aktivity bratrů směřovaly mimo Pardubice například přestavba na Pražském hradě z 50. let 16. století, kterou dosvědčuje terakotová výzdoba, jež měla svůj předstupeň v Pardubicích.²¹⁷

²¹⁷ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance*, s. 183.

Závěr

Ve své bakalářské práci odpovídám na stanovené otázky uvedené v jejím úvodu. Snažila jsem se prostřednictvím několika dílčích témat o doplnění problematiky, které se již přes jedno století věnují četní odborníci a historikové ve svých pracích spojených s pány z Pernštejna a s dějinami Pardubic. Mým cílem bylo vytvořit ucelený obraz vztahu tří generací pánů z Pernštejna k renesanci, zjistit, kde se s ní seznámili, jaký k ní zaujali postoj, a jestli přes jejich aktivity pronikla do Pardubic.

Přelom 15.–16. století je zásadní období, kdy se z nevelkého středověkého města stalo reprezentativní sídlo mocného a váženého rodu.²¹⁸ Jedná se o éru největšího rozkvětu v historii Pardubic až do průmyslové revoluce. Lze jen těžko odhadnout, co by dnes znamenaly Pardubice bez Pernštejnů, zejména bez Viléma z Pernštejna, který byl jedním z největších politiků a – moderním slovem řečeno – také vizionářů své doby.²¹⁹ Dominium přebudoval v hospodářsky prosperující celek a podporoval jeho rozvoj ve všech směrech od řemesel, trhů po kulturní a náboženský život. Právem ho František Palacký díky jeho působení připodobnil ke Karlovi IV.²²⁰

Rozhodující momenty stavebního vývoje Pardubic se váží k dvěma osudovým požárům, po nichž následovala exploze stavební činnosti.²²¹ Poté, co v roce 1507 shořelo celé dřevěné město, se Vilém ujal jeho zděné výstavby, kterou stejně jako zámek adaptoval ve stylu pozdní gotiky.²²² Z kontextu, kterému se věnuje pátá kapitola, je zřejmé, že v této době už k nám pronikl nový umělecký styl. S tím souvisí jedna z položených otázek, proč tedy Vilém zůstal věrný tradičním formám pozdní gotiky, i přes to, že předtím pobýval přímo v centech tehdejší renesance v Uhrách a Itálii. Odpověď na tuto otázku přináší klíčová sedmá kapitola, v jejíž podkapitolách je rozebíráno setkání Pernštejnů s renesancí, jejich kulturní hodnoty a stavební i umělecké počiny. Z textu o druhé etapě výstavby po požáru roku 1538 vyplývá, jak se Pardubice zásluhou Jana z Pernštejna převlékly do nové slohové podoby.

²¹⁸ I. MUCHKA, *Architektura renesanční*, s. 116.

²¹⁹ https://www.idnes.cz/pardubice/zpravy/pernstejnove-zamek-vilem-z-pernstejna-pripominka-vizionar.A210408_602431_pardubice-zpravy_skn – (náhled 26. 6. 2022).

²²⁰ F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, s. 222.

²²¹ I. MUCHKA, *Architektura renesanční*, s. 116.

²²² J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic n. Labem. Místopis starých Pardubic*, s. 5.

Na třech generacích pánů z Pernštejna se odrážejí změny v kulturním prostředí a životním stylu. Vilém z Pernštejna je představitelem přechodu středověkých rytířů k šlechticům modernější éry, kteří pomalu začínali přejímat renesanci a humanismus.²²³ I přes to, že se pohyboval v prostředí renesančních dvorů, zůstal svými ideály stále zakotven v době poděbradské.²²⁴ Dával přednost tradičnímu architektonického tvarosloví, které zosobňovaly formy pozdní gotiky, do kterých až postupem času vlivem nové představy o kulturní reprezentaci začaly pronikat první skromné náznaky rané renesance. Přesně tento jev můžeme pozorovat na pardubickém zámku i ve městě, díky těmto prvním náznakům nového stylu je Vilém z Pernštejna považován za toho, kdo uvedl svými aktivitami renesanci do Pardubic.²²⁵

Za Jana a Vojtěcha se renesance stala už součástí životního stylu bohaté šlechty. Seznámili se s ní nejen zprostředkovaně (literatura, malba apod.), ale i přímo. Rychle přejímali nové tendence, které se objevovaly v jejich sousedství i za hranicemi.²²⁶ Bratři zaujali přední místo při realizaci renesančních architektonických projektů v Čechách, svoji roli v tom jistě sehrálo jejich těsné provázání s moravským prostředím a také skutečnost, že disponovali potřebnými finančními prostředky.²²⁷ Navíc byli kulturně velmi úzce napojeni na hlavní centra tehdejší renesance - habsburský dvůr ve Vídni a na oblast saské renesance, kde čerpali inspiraci a ponaučení.²²⁸ V Pardubicích pokračovali ve stopách svého otce, ale na rozdíl od něj uplatňovali skrze své umělecké a stavební počiny výhradně nový sloh. Zasloužili se o proměnu pozdně gotického hradu na opravdový raně renesanční zámek, který se mohl stavět na úroveň zámeckých rezidencí za našimi hranicemi.²²⁹

Největší vliv habsburského dvorského prostředí i přímých podnětů ze zahraničních cest byl patrný od počátku druhé poloviny 16. století,²³⁰ tedy v době poslední generace Pernštejnů na pardubickém panství. Všichni tři bratři sloužili u habsburského dvora, díky tomu se dostali do styku s hlavními středisky zaalpské renesance a s italským uměním.

²²³ Z. NOVÁKOVÁ a kol., *500 let renesance ve východních Čechách*, s. 2.

²²⁴ P. VOREL, *Život na dvoře Viléma z Pernštejna*, s. 353.

²²⁵ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích*, s. 167–168.

²²⁶ V. HRUBÝ, *Petr Vorel, Páni z Pernštejna*, s. 115.

²²⁷ P. VOREL, *Velké dějiny země koruny české*. Díl VII., s. 334.

²²⁸ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích*, s. 169.

²²⁹ V. HRUBÝ, *Petr Vorel, Páni z Pernštejna*, s. 115.

²³⁰ P. VOREL, *Velké dějiny země koruny české*. Díl VII., s. 330.

Osvojili si renesanční způsob života, rozhled v oblasti kultury i umění a zvykli si i na přepych.²³¹ Důležitým impulsem pro rozvoj renesance byla výprava české šlechty do Itálie v letech 1551–1552, která se protáhla na několik měsíců. Členové expedice, v jejíž čele stanul Vratislav z Pernštejna, se tak blíže seznámili s tamním životem a nasbírané zkušenosti a inspiraci, týkající se architektury, hudební a výtvarné kultury, uplatnili při budování a upravování svých sídel.²³² Bohužel se tato doba masivního rozmachu nového stylu v Čechách už nijak neodrazila v Pardubicích.²³³

²³¹ V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance*, s. 183.

²³² J. PÁNEK, *Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551–1552*, s. 93–95.

²³³ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 184.

Seznam použitých informačních zdrojů

Prameny:

Josef EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Díl IV., Praha 1892.

Josef EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Díl II., Praha 1882.

Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XVI.*, Praha 1897.

Petr VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století edice register listů bratří z Pernštejna z let 1550-1551*, Pardubice 1997.

Petr VOREL (ed.), *Knihy rudé města Pardubic. Regesta z let 1515–1585*, Pardubice 1987.

Dagmar VORLOVÁ (ed.), *Compendium memorabilií královského komorního města Pardubic*, Pardubice 1996.

Literatura:

Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české*. Díl VI., Praha 2007.

Jaroslav HEROUT, *Slabikář návštěvníků památek*, Praha 2011.

Vladimír HRUBÝ, *Petr Vorel, Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, in: *Průzkumy památek* 1, 2000, s. 112–117.

Vladimír HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích*, Pardubice 2003.

Martin JEŽEK, *O poloze vsi "Pordobic"*, in: *Východočeský sborník historický* 5, Pardubice 1996, s. 15–28.

Jacques LE GOFF, *O hranicích dějinných období: na příkladu středověku a renesance*, Praha 2014.

Petr MACEK, *Slovník české hudební kultury*, Praha 1997.

Pavel MAREK, *Pernštejnské ženy*, Praha 2018.

Ivan MUCHKA, *Architektura renesanční*, Praha 2001.

Zuzana NOVÁKOVÁ a kol., *500 let renesance ve východních Čechách*, Pardubice 2021.

František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Díl V., Praha 1927.

František PALACKÝ, *Vilém z Pernšteina 1435 – 1521* (charakteristika z Františka Palackého *Dějin národu českého v Čechách a v Moravě*), Telč 2019.

Jaroslav PÁNEK, *Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551–1552*, České Budějovice 2003.

Emanuel POCHE, *Praha na úsvitu nových dějin*, Praha 1988.

Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem. Cechy městské*. Díl V., Pardubice 1935.

Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem. Místopis starých Pardubic*. Díl IV., část 1., Pardubice 1928.

Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem. Soupis městských domů*. Díl IV., část 2., Pardubice 1930.

Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem. Život náboženský do roku 1900*. Díl III., část 1., Pardubice 1926.

August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého*. Díl I., Praha 1882.

Pavel STRÁNSKÝ, *O státě českém*, Praha 1946.

Eva ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, Praha 1961.

František ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, Pardubice 1990.

Josef VÁLKA, *Politika a nadkonfesijní křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna*, in: *Pernštejnové v českých dějinách: sborník příspěvků z konference konané 8. - 9. 9. 1993 v Pardubicích*. Pardubice 1995, s. 173–183.

Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Českomoravský rod v zrcadle staletí*. Pardubice 1993.

Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české*. Díl VII, Praha 2005.

Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu erbu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 2012.

Petr VOREL, *Zánik aristokratického dvora pánů z Pernštejna v Pardubicích v roce 1550*, in: *Poddanská města v systému patrimoniální správy*, Ústí nad Orlicí 1996, s. 70–77.

Petr VOREL, *Život na dvoře Viléma z Pernštejna*, in: *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, České Budějovice 1999, s. 331–360.

Zuzana ZÍTKOVÁ, *Hospodářská situace pernštejnského panství v předbělohorské době*, Brno 2020, dostupné z: <https://theses.cz/id/gdr3nl> – (náhled 2. 2. 2022). Diplomová práce, Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, vedoucí práce PhDr. Marek Vařeka, Ph.D.

Internetové zdroje:

<https://vilem500.cz/o-akci/> – (náhled 14. 6. 2022).

http://www.parpédie.cz/cti-zaznam.php?id=Pardubice_mesto_renesance – (náhled 27. 6. 2022).

https://www.telc.eu/turista_a_volny_cas/historie/osobnosti/zacharias_z_hradce – (náhled 14. 6. 2022).

<https://www.pamatkovykatalog.cz/zamek-12701272> – (náhled 27. 6. 2022).

https://www.idnes.cz/pardubice/zpravy/pernstejnove-zamek-vilem-z-pernstejna-pripominka-vizionar.A210408_602431_pardubice-zpravy_skn – (náhled 26. 6. 2022).

<https://ags.cuzk.cz/archiv/> – (náhled 1. 2. 2022).

https://cs.m.wikipedia.org/wiki/Soubor:Pardubice_-_1602_willenber.jpg – (náhled 30. 6. 2022).

https://www.idnes.cz/pardubice/zpravy/pernstejnove-zamek-vilem-z-pernstejna-pripominka-vizionar.A210408_602431_pardubice-zpravy_skn – (náhled 1. 7. 2022).

<https://docplayer.cz/docs-images/114/212308661/images/12-0.jpg> – (náhled 1. 7. 2022).

<https://docplayer.cz/docs-images/114/212308661/images/7-1.jpg> – (náhled 1. 7. 2022).

<https://www.vcm.cz/media/images/Jan-z-Pernstejna-web.width-640.jpg> – (náhled 1. 7. 2022).

https://cs.wikipedia.org/wiki/Vojt%C4%9Bch_II._z_Pern%C5https://docplayer.cz/docs-images/114/212308661/images/12-3.jpg – (náhled 1. 7. 2022).

[%A1tejna#/media/Soubor:Rota_John_of_Pernstein.jpg](#) – (1. 7. 2022).

<https://www.vcm.cz/zamek/prohlidky/rytirske-saly-a-kaple-tri-kralu/> – (náhled 1. 7. 2022).

<file:///C:/Users/Jiri/Desktop/H56CKw.webp> – (náhled 1. 7. 2022).

Obrazová příloha

Seznam vyobrazení:

(pokud není uvedeno jinak, jedná se o mé vlastní fotografie)

1. Zámek Pardubice, hlavní sídlo Pánů z Pernštejna do roku 1560.

2. Hlavní zámecký renesanční portál.

3. Vojtěchův sál, nástěnné malby z 30. let 16. století. (foto převzato z <https://www.vcm.cz/zamek/prohlidky/rytirske-saly-a-kaple-tri-kralu/> – náhled 1. 7. 2022).

4. Zámecké valy.

5. Kostel sv. Bartoloměje.

6. Zelená brána.

7. Pernštýnské náměstí. (foto převzato z <file:///C:/Users/Jiri/Desktop/H56CKw.webp> – náhled 1. 7. 2022).

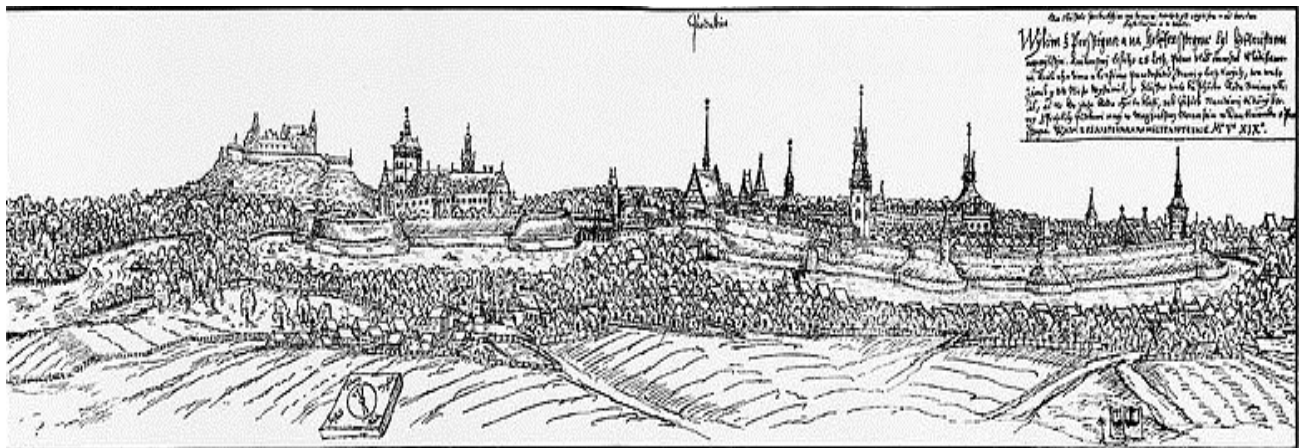
8. Rozloha Pardubic v letech 1643–1700. (foto převzato z J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem*, Místopis starých Pardubic, s. 21.)

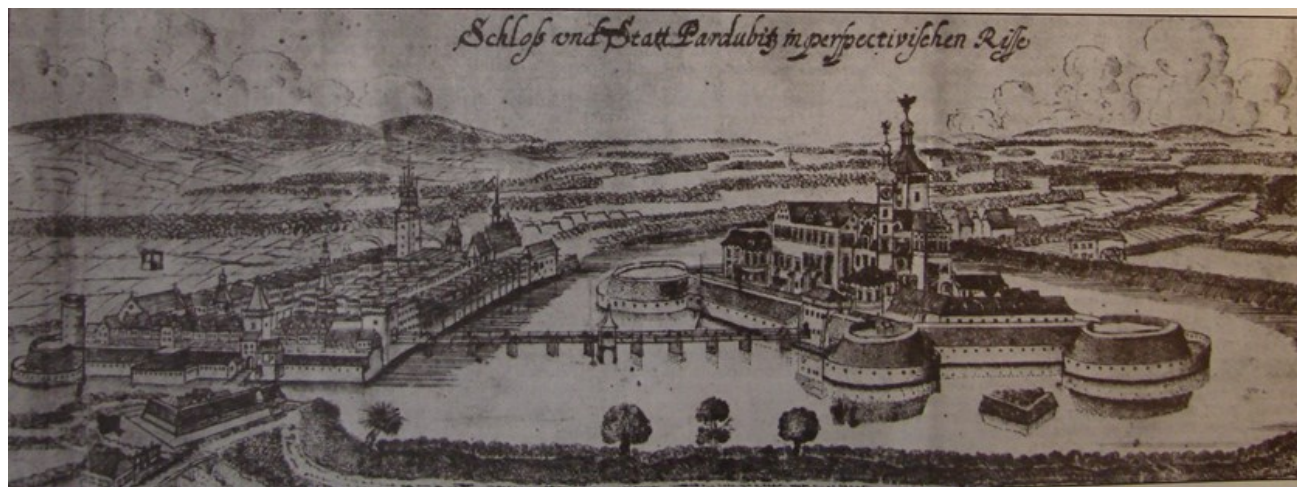
9. Originální mapa stabilního katastru. (foto převzato z <https://ags.cuzk.cz/archiv/> – náhled 1. 2. 2022).

10. Nejstarší vyobrazení Pardubic z roku 1602 od Jana Willenberga – nejvýznamnějšího vedutisty období renesance u nás, díky kterému si můžeme udělat představu o vzhledu renesančního města. (foto převzato z https://cs.m.wikipedia.org/wiki/Soubor:Pardubice_-_1602_willenberg.jpg – náhled 30. 6. 2022).

11. Pohled na zámek a město Pardubice z roku 1688. (foto převzato z <https://pardubice.rozhlas.cz/dil-69-zamecky-vodni-prikop-v-pardubicich-6077837> – náhled 1. 7. 2022).

12. Východočeské muzeum v Pardubicích nechalo namalovat rodovou galerii Pernštejnů od významného současného akademického malíře Petra Nikla, který se snažil vycházet z dochovaných obrazových či písemných pramenů. Zde portrét Viléma z Pernštejna (1438–1521).²³⁴ (foto převzato z https://www.idnes.cz/pardubice/zpravy/pernstejnove-zamek-vilem-z-pernstejna-pripominka-vizionar.A210408_602431_pardubice-zpravy_skn – náhled 1. 7. 2022).

²³⁴ Z. NOVÁKOVÁ a kol., *500 let renesance ve východních Čechách*, s. 8.

13. portrét Jana z Pernštejna (1487–1548), autor: Petr Nikl. (foto převzato z <https://www.vcm.cz/media/images/Jan-z-Pernstejna-web.width-640.jpg> – náhled 1. 7. 2022).

14. Tumba Vojtěcha z Pernštejna (1490–1534). (foto převzato z <https://docplayer.cz/docs-images/114/212308661/images/7-1.jpg> – náhled 1. 7. 2022).

15. Jaroslav z Pernštejna (1528–1560), autor: Petr Nikl. (foto převzato z <https://docplayer.cz/docs-images/114/212308661/images/12-0.jpg> – náhled 1. 7. 2022).

16. Vratislav z Pernštejna (1530 – 1582). (foto převzato z <https://docplayer.cz/docs-images/114/212308661/images/12-3.jpg> – náhled 1. 7. 2022).

17. Vojtěch z Pernštejna (1532–1561). (foto převzato z https://cs.wikipedia.org/wiki/Vojt%C4%9Bch_II._z_Pern%C5%A1tejna#/media/Soubor:Rota_John_of_Pernstein.jpg – 1. 7. 2022).

